

276.378

OSZK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

FRACASTORO JEROMOS

KÖLTEMÉNYE A FRANCIA KÓRSÁGRÓL

FORDITOTTA

S SZERZŐNEK A RAGADVÁNYOKRÓL SZÓLÓ MŰVE KIVONATÁ-
VAL S SZÁMOS KÖZÉPKORI SZEMELVÉNNYEL MEGTOLDTA
S MAGYÁRÁZATTAL KISÉRTÉ

Dr. SZATMÁRI IMRE

I. FÜZET

BUDAPEST

1909

Ára 1 kor. 50 fillér

FRACASTORO JEROMOS

TANKÖLTEMÉNYE A FRANCIA KÓRSÁGRÓL

FORDITOTTA

S SZERZŐNEK A RAGADVÁNYOKRÓL SZÓLÓ MŰVE KIVONATÁ-
VAL S SZÁMOS KÖZÉPKORI SZEMEIVÉNNYEL MEGTOLDTA
S MAGYARÁZATTAL KISÉRTÉ

Dr. SZATMÁRI IMRE

I. FÜZET

BUDAPEST

1909

E munkának, hogyha napom elmula rég,
Hasznát veheti majd egy késő nemzedék.
Mert bár meg van írva a végzet könyvében,
Hogy el-eltűnjék az időtlen időben,
Feltöri e vész majd sirjának a zárját
S késő unokáink döbbenve csodálják.

Fracastoro.

E vész nem először dul itt mostanában,
Járt itt már elébb is évezrek árjában,
Bár hírmondója se maradt a nyomában.
Mert az idő mindent felforgat, megőröl
S még emlék se marad nagy ősök nevérol.

Fracastoro.

HIERONYMI FRACASTORII
SYPHILIS SIVE MORBUS GALLICUS
CARMEN DIDACTICUM

EDIDIT,
IN VERSUS HUNGARICOS VERTIT ET NOTIS INSTRUXIT

Dr EMERICUS SZATMÁRI

BUDAPESTINI

ANNO MCMIX

A syphilis, mióta a XV. század végén hallatlan, nemzeteket s orvosokat megdöbhentő módon megjelent, újratermelődésében az emberi nem szaporodását közvetítő rejtelmes actussal oly homályos módon összekapcsolva, lidércnyomásként nehezedik a leggyöngédebb viszonyokra, pestisleheletként szállja meg a szépséget és ifúságot, hovatovább mindinkább öregbedő bűnteherként tapad egyetlenegy botláshoz, megmételyezi a még születlen, ártatlan magzat vérért, a dajkatejjel a családba lopózkodik s rejtekében ijesztő sürgölődés közepette a társadalom gyökerén rágódik.

Geigel.*

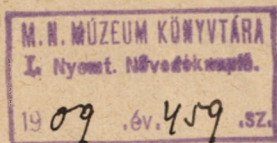

Még az ártatlan csecsemő se biztos
Anyja emlőjén, sem az összetört agg;
Martaléka lesz a mocsoktalan szép
Szűzi leányzó.

Nincs a föld hátán darabocska tér sem,
Mely e vész ellen menedéket adna,
Ahol a nép e nyavalyátul épen
Mondja imáját.

Reitter Conräd.**

276378

- * Geschichte, Path. u. Ther. der Syphilis.
- ** Gyászhangok (Mortilogus).

ELŐSZÓ.

A polgárosult emberiség életfáján két nagy betegség rágódik szüntelen s elpusztíthatatlanul: a tüdővész és syphilis. A kár, melyet az emberiség épségében, munkabírában s költségvetésében előidéznek, sokkal tetemesebb, mint bármely vérengző háborúé, pestis- vagy cholera-járványé. A pestist, poklosságot, a középkor e rémeit a civilisatio Európából kiirtotta; a cholérát, kivált mióta nemcsak az ágyban fekvő nagybetegeket, hanem a cholera-bacillussal járó-kelőket: a *mikrobás utasokat** is nyílvántartják, megfékezik, ellenben a francús mikrobások szabadon járnak-kelnek s a betegség bár enyhébb alakban, ma csaknem annyira el van terjedve, mint a középkor borzasztó syphilisjárványa idején. A tüdővészesek számára a kórházakon kívül évről-évre több sanatoriumot nyitnak (Németországban eddig 100-nál többet), ellenben a vérbajosok kórházi gondozása Európaszerte fogyatékos; a kiváltságos férfinem a mérget az egész betegség alatt terjesztheti s még a Venus vulgivaga papnői is épen addig vétetnek ki a forgalomból, míg a támadt állományvesztések pótoltnak (3—5 hétig), s a spanyol dr Diaz de Isla (1539) abbeli követelése, hogy ilyenek egy évig kórházban tartassanak, ma sincs sehol megvalósítva s a legtöbb betegpénztár és sok egyesület a nemi bajok után

* Bazillenträger.

felmerült kiadások megtérítését s betegsegítséget egyesesen megtagadja. Az állam mindössze annyit tesz, hogy ott, hol reglementálás van (Angliában, Amerikában *nincs*) a regisztráltak egészségét ellenőrizteti, de e vizsgálatokért kezességet nem vállal, jól tudván, hogy fertőztetés azok mellett is gyakori.

A hatóságok óvóintézkedései az annyira elterjedt nemi bajok ellen bizony nagyon is fogyatékosak Európaszerte. Ezt látva, minden józan gondolkozású embernek *önvédelemről* kell gondoskodnia; azonban ennek a védekezésnek útját, módját ismerni kell. A fiatalság a családban a szerető édes anyától s a spártai erkölcsű, szigorú édes apától, az iskolában tudós professoraitól sok, az életre okvetetlenül szükséges dolgot hall, *tanulja az egészségtant is*, csak azt nem tárgyalja előtte senki, mire az ifjú kornak a társadalmi kényszer miatt való coelibatusa idejében legnagyobb szüksége volna: *a nemi élet egészségtanát*. A középkorban e themát nyíltan tárgyalták, dr. Fracastoro, a világhírű orvos-költő a francia kórságról szóló *remek tankölteményét a tudós X. Leó pápa tudós s költő titkárának, Bembo Péternek ajánlotta*. A mai hypocrisis a nemi kicsapongást minden úton és módon elősegíti, de hajótörötteire rásüti a Kainbélyeget s szerinte *vérbetegségről* társaságban vagy nyilvános előadásban beszélni nem fair. Pedig hazánk, a dalidók, lakomák, nemi élvezetek modern Phæákjainak e klasszikus földje erősen, a nyugatnál nagyobb arányban fertőztetett ország, hol az óvatosság, az önvédelem s az erre vezető utak és módok ismerete nagyon is szükséges.

Sokan, hogy a fiatalságot a nemi étellel járó veszedelmek ellen jó előre felvértezzék, a nemi felvilágosítást már az elemi iskolában akarják megkezdeni, de feledik,

hogy a gyermek nemi érzése igen korán jelentkezik s figyelmét ide terelvén, e folyamatot csak elősegítenők, több kárt okozva, mint hasznót. *Medicina peior morbo*. Hogy azonban a gymnasium vagy reáliskola VI—VIII. osztályaiban a nemi egészségtan oktatása szükséges, benső meggyőződésem.

A nemi élet veszedelmeinek ismertetésére nincs alkalmasabb munka Fracastoro tankölteményénél, mely azonkívül, hogy a középkori syphilisjárványt, az akkori tudományos nézeteket s divatos kúrákat tüzetesen ismerteti s hogy a középkori orvosi tudalomnak valóságos kincsesháza, egy vergiliusi költemény összes szépségeivel ékes. Ezért én azt ajánlanám, hogy *e mű a gymnasiumok VII. és VIII. osztályainak latin olvasmányai közé felvételsek* egy-egy vergiliusi vagy horatiusi óra rovására. Az ifjúság vergiliusi dictiót s nemi egészségtant tanulna belőle: duplex libelli dos esset; a hasznos egyesítenék a kellemmel. Ennek már volt analogiája a középkorban, midőn rotterdami Erasmus párbeszédeit a gymnasiumokban oktatták; azonban e műkedvelő tudós prózája Fracastoro remekével épen nem vetekedhetik.

E 18—20 nyomott ívre tervezett mű hozni fogja Fracastoro tankölteménye három énekén kívül szerzőnek a francia kórságról szóló kötetlen értekezését,* *Villalobosnak*,** a spanyol orvosköltőnek az *átkozott ragadós pörsenésekről* szóló tankölteménye 18 stanzáját, számos XVI. századbeli író ide vágó közleményét (a francus Grunpeck lovag, Hutten Ulrik *önéletrajzát*, nyomdokos orvoselő-

* A «ragadványok s ragadós betegségekről» szóló *járványtan* három fejezete a syphilisről szól.

** Villalobos Lopez Ferenc: sobre las contagiosas y malditas Bubas.

dünk: Kolozsvári Jordán Tamásnak a köppölykozta brünni syphilisjárványról szóló közleményét, Erasmus párbeszédeit stb.), Fracastoro tüzetes irodalmi méltatását, a középkori syphilisjárvány részletes ismertetését, «egykor és most» című fejezetben a múlt és jelen társadalmi viszonyainak s tudományos felfogásának összehasonlítását, a nemi bajok ellen való hatósági s magánvédekezés történetét, annak jelen állását s a nemi egészségtan rövid foglatát.

Megtanulhatni abból, hogy önfegyelem nélkül időnapelött rokkantság, óvatosság nélkül vérbetegség jelentkezik. A mai nemzedék lidérc után futkos, mely mocsárba, erkölcsi s physikai züllésbe vezet, Scyllák és Charybdisek körül tolong, melyek előbb-utóbb hajótörést okoznak. A tavasz vérhullámát nem mesterséges ingerekkel fokozni, hanem az acélozandó vasakarat «quos ego»-jával kell medrében lecsillapítani. A jellemképzés s az akaraterő fejlesztése legyen alapja a jövő családi s iskolai nevelésének, akkor aztán a nemi egészségtan magvai fogékony talajba hullanak.

A fordításban nem szó, hanem értelembeli hűségre törekedtem s az eredeti hatméretűjét megtartottam, minthogy nem ismerek nyelvet, mely a magyarnál alkalmasabb annak erejét, változatosságát, zengzetességét visszaadni. A franciák prózában s alexandrinusokban fordítják, a németek hexameterben döcögtetik. Nem csoda, hisz még a rimes verseiben utolérhetetlen Göthe hexameterre is ólomlábon jár. De ha kíváncsiak, az egész mű rimes fordítását is adom s ebből pár mutatványt már is nyújtok. A latin szöveg a Choulant-féle.

Ha jóakaró tanácsaim, olvasóim csak egy csekély százalékának is hasznára válnak, fáradozásom bőven meg lesz jutalmazva.

FRACASTORO JEROMOS.

(1483—1553.)

Ha Múzsám borostyánt nem fon is fejemre
S homlokom ilyen díszít meg nem érdemelne ;
A sok nagy betegért, kit meggyógyítottam,
Egy eserkoszorúra nem leszek méltatlan.

Fracastoro.*

Fracastoro 1483-ban Veronában született, ősi, nemes szülőktől. Már kora ifjúságában a renaissance nagy alakjainak sokoldalúságával tűnt ki. A mai kor specialistájának, ki a világot egy szakma szűk kamrájából szemléli, fogalma sincs arról a széles látókörről, encyclopædiáról s egyetemességről, mellyel a középkor e polyhistoricusa a tudományoknak csaknem összeségét felölelte. Művei :

1. De sympathia et antipathia.
  2. *De contagionibus morbisque contagiosis.* 1546.
  3. De causis dierum criticorum. 1535.
  4. Naugerius, sive de Poetica. 1555.
  5. Turrius, sive de intellectione. 1555.
  6. Fracastorius, sive de anima. 1555. (4., 5., 6. bölcséleti művek.)
  7. De vini temperatura. 1534.
  8. Homocentrica, sive de stellis. 1538. (Csillagászat.)
- Költemények :
9. Syphilidis, sive morbi Gallici, libri tres. 1530.

* Syphil. II. ének.

10. Josephi, libri duo emendati. 1555.
11. Alcon, sive de cura canum venaticorum. 1591.
12. Carminum variorum liber unus. (Alkalmi versek.)
13. Növénytani levelek.

Fracastoro tehát csillagászati, bölcséleti, természet-tudományi, orvostani s költői műveket írt. Híres csillagász, bölcselő, híres orvos, költő, híres botanicus s földrajzíró volt, ki szabatos mappákat készített. Csillagászati, bölcséleti stb. művei bírálatára nézve az olvasót szakmunkákra * utalván, itt pár sorban pusztán orvosi munkálkodását méltatjuk. Legnevezetesebb orvosi alkotása a «ragadványok s ragadós betegségekről» szóló, alapvető, korszakos műve: az *első járványtan*, melyet bővebben külön cikkben ismertetünk ott, hol annak három fejezetét: a syphilist tárgyaló részét bő kivonatban közöljük.**

Fracastoro a XVI. század józan gondolkozású, jól választott csapáson járó syphilis bűvárai közt előkelő helyet foglal el. A betegség okait eleinte légköri befolyásokban keresték s csak később jöttek rá, hogy az pusztán beteg emberekkel való — leginkább nemi — érintkezés által fertőztetés útján keletkezik. Fracastoro tan-költeményében e bajt légköri befolyásoktól származtatván, mennyei eredetűnek tekinti, ellenben járványtanában már túlnyomónak tartja a nemi érintkezés által való keletkezést.

Fracastoro a *lappangásról* versben s prózában meg-

* A számtani tudományok története Olaszországban, három kötet: Libri; Ginguené: Az olasz irodalom története.

** A *szeplős* hagymáz (typhus exanthematicus), mely a mult tavasszal úgy megijesztette Budapestet, e műben van először mint külön betegség felismerve s tárgyalva.

emlékezik, de azt tévesen értelmezi (l. a magyarázó jegyzetet), azonban helyesen állítja, hogy a méreg a vér egész tömegét, összes nedveinket, az egész testet megfertőzteti, hogy a fekélyek s kóros nyálkahártyák s bőr váladéka fertőztet. Kitűnő megfigyelésre vall, hogy az ízületi fájdalmak székhelyét inkább az izmok s inakban, mint a csuklóokban keresi; jó a gyermekek syphiliséről szóló megfigyelése anyjuk vagy dajkájuk által. Műveit pontos klinikai szemlélet s a tapasztalatok gondos feldolgozása jellemzi. A kórtüneteket — versben, prózában egyaránt — mesteri módon rajzolja. Rajza élethű, plasticus, szemléltető, néha egy jellemző szó, jelző, egy hasonlat világítja meg a helyzetet. A kúra ismertetésében kivált kötetlen értekezésében a nagy tapasztalatú, élesen bíráló orvos, a kiterjedt gyakorlat embere szólal meg. Részletesen megismerjük abból az akkor divatos összes gyógyító eljárásokat. Látott syphilist minden orvoslás nélkül, pusztán célszerű élet- s étrenddel s éghajlatváltoztatással gyógyulni. Akkoriban az érvágás a syphilis gyógyításában fontos szerepet játszott; ő azt csupán erős emberen engedi meg. A kiürítő, elvezető, purgáló eljárást ismer-teti. Vezérelve volt a *materia peccans* kihajtása. E célra számos rendelvény — *császár-pilulák* stb. — volt akkor forgalomban. A *kéneső*-bedörzsöléseket dicséri s bőven ismerteti, ellenben a cinóberfüstölést s a kéneső belső rendelését elítéli. A *nyálfolyást szükségesnek s kedvező jelnek* tekinti, ellenben helyes az a megfigyelése, hogy haj, a pillá, szemöldök kihullása nem a kéneső rovására irandó. Ékes szószólója a guajak-(francfa) kúrának.

Ezek után kétségtelen, hogy Fracastoro a XVI. század syphilis-írói közt előkelő helyet foglal el; a mi pedig a betegség népszerű ismertetését illeti, *e téren a nemzet-*

közi irodalomban páratlan. Tankölteménye 1530 óta a kiadások hosszú sorozatát érte meg, számtalanszor fordították le olasz, francia, német nyelvre. Mily becsben áll az ma is, csaknem 400 év múlva a tudományos világban, mutatja az, hogy franciára egy Yvaren, utóbb meg Fournier Alfréd, a francia syphilidologia e vezéralakja fordította le. Dr. Barthélemy pedig magasztaló verset írt róla. Én részemről nem ismerek munkát, mellyel a nemi egészségtan tanácsaira leginkább rászorult fiatalság lelkéhez jobban hozzá lehetne férni, mint e költői szépségei mellett is merőben tudományos tankölteménnyel. Sokan, még jeles syphiliskutatók is azt hiszik, hogy az egész mű költői ábrándozás, csapongó képzelet szülötte. Ez nagy tévedés. Az első ének a francia kórság eredetét, indítékait taglalja, a kór jelenségeit írja le, a második az e bajnál szükséges élet- és étrendet, a kénesekúrát, a harmadik a francfakúrát. Közbe be van szőve Olaszország gyásza, belvillongások, idegenek betörése miatt, a szegény Ilceus, e francus erdész szenvedése s gyógyulása az alvilági kénesek tavakban, végre a syphilis regéje, *melyhez hasonló az amerikai ősi indiánok mythosában csakugyan kimutatható.*

A mi e költeménynek a nemzetközi irodalomban való helyzetét illeti, kétségtelen, hogy ennél alig van szebb tanköltemény. Az olaszok Vergilius Georgiconjával mérik azt össze. Sokan megütköznek rajta, hogy ily csunya thema tárgyalására versforma választatott. De csak mellékesen említve, hogy Plinius szerint, a mi természetes, nem rút (*naturalia non sunt turpia*), tudnunk kell, hogy a *syphilisnek* egész nagy, *kötetekre rúgó költészete* van, hogy Villalobost, ki e betegséget szintén versben — 72 stanzában — tárgyalta, bírálói a spanyol

remekírók közé sorozták, hogy Simon de Covino szintén hexameterekben vázolja a pestist, a döghalált, mely a syphilisnél bizony egy cseppel se fenségesebb, végre Lucretius szintén versformában ismerteti a természetet s ebben Epicuros bölcséletét, a pestist, belpoklosságot, e bizony nem költői tárgyakat. Míg azonban Lucretius meztelenségektől hemzseg, Fracastoro műve az *illem, tisztesség, szemérmesség maga*. Jól mondja Wieland, hogy Fracastoro művét a szüzi ártatlanság is pirulás nélkül olvashatja. Valóban nemcsak a közegészség, köz-erkölcs, hanem a művelődéstörténet, a közügy, a humanismus minden barátja örömmel olvashatja azt.

Fracastorót sokan olasz Vergiliusnak nevezték s való igaz, hogy nyelve ép oly fenséges, oly magasan szárnyaló, mint azé s hogy művében sok vergiliusi reminiscentia fordul elő. De ez csak külsőség, a szellem, a tartalom Fracastoróé, a nagytudományú encyclopædistáé, a nagy bölcselőé, a nagy orvos-költőé s e három rövid ének a középkor tudományos orvosi ismereteinek valóságos kincsesháza.

Fracastoro nagy orvos, nagy természettudós, nagy költő és nagy hazafi volt. Ott, hol az első énekben hazája gyászán kesereg, melyet legnagyobb latin költőnk: Janus Pannonius ifjú korában már előtte remekül megénekelt,* a honfűbárat oly megrázó accordjait pendíti meg, hogy azok egy Dante, egy Carducci legszebb hazafias költeményeire emlékeztetnek. Magyar ember e sorokat bizonyára megindulás, részvét nélkül nem fogja olvasni.

Fracastorót életében sok kitüntetés. érte, III. Pál pápa

* E refrainnal: a kegyetlen Márs tette!

udvari orvosává s a trienti zsinat orvosi tanácsadójává nevezte ki, mikor pedig V. Károly német császár 1541-ben Peschierán átvonult, a nagyszámú tisztelgők közül egyedül Fracastorót tüntette ki.

E tiszteletet haló porától se tagadták meg. Egy történetíró szerint a XVI. század derekán egy nevezetes olasz halála se döntötte oly mély gyászba Olaszországot, mint Fracastoro elhunyt. Tudományos művei előtt kortársai, költeményei előtt egy Scaliger, Sannazar hódoltak, Rhamnusius Paduában, szülővárosa Veronában emelt neki szobrot s pedig nem mint szerényen képzelte, cserkoszorúval, hanem mint nagy költőket illet, borostyánkoszorúval s most ott alussza örök álmát nagy földiei: a legnagyobb latin költő: Catullus s a nagy polyhistoricus Plinius szobra közelében, a többé nem széttagolt, nem pártütő, nem külellenségektől marcangolt, hanem idegenektől tisztelt és irigyelt, egyesített, független, szabad és balszerencséjében is nagy Ausonia földjében, melyet oly igaz, olasz hévvel szeretett.

Az első ének tartalma.

A költő művét tudós barátjának, Bembo Péternek X. Leó pápa titkárjának, később velencei biborosnak ajánlja. Elmélkedés a most Európa-Ázsia-Afrikaszerte dühöngő syphilis eredetéről; *nem új járvány az*, hajdan is előfordult, bár a jelen kor nem is hallott róla; ropant időközökben meg-megjelenik, meg eltűnik, késő századok remegve látják ismét, de majd egyszer végképp kipusztul. *Nem amerikai eredetű*, Olaszországba a franciák hozták VIII. Károly francia király hadjárata alatt (1494), innen neve: francia kórság. Mennyei eredetű; oka a teremtmény levegő betegsége, melyet a csillagok ked-

vezőtlen állásában miasmák megfertőztetnek. A syphilist Jupiter, Saturnus és Márs bolygók egy sikkeli állása (conjunctiója) idézte elő.* Jupiter kormányzó társaival az Olympuson isteni tanácsot ül s fájdó szívvvel hirdeti ki a döntvényt, hogy az emberiséget új betegség: a francu fogja sujtani. A járványok sokfélesége: a fekete halál (tüdőpestis: 1348—50.) Növényi s állati járványok, kecskevész. A francu az oktan állatot nem bántja, az okos ember faji betegsége az. A kórság jelenségei (316—375.). Nedvkórtani elvek. A vérbaj súlyos esetei, bőr, száj, csontsyphilis. Egy szép olasz ifjú története, ki rossz természetű vérbajnak (s. maligna) lett áldozata. Olaszország gyásza: elébb pártütés, villongás, most ellenség (VIII. Károly francia király, majd I. Miksa német császár) elemi csapások, járványok s a legújabb járvány: a francia kórság dúlja. Marcus Antonius (költő és tudós) kora halála.

* Az akkori felfogás szerint az ember s országok sorát a csillagok járása igazgatta. Grunpeck, német lovag, *saját vérbajának* történetírója bőven kifejti, hogy a magyarok Pannóniába jövetelének *csillagászi kényszerű s törvényszerűséggel* kellett megtörténnie. A nemi szervek a scorpió csillagát uralták s ki ennek jegyében született, sorsa meg volt pecsételve: syphilisbe esett. A 8-ik hónapban született gyermek *nem életre való*, minthogy e hóban a méhet a magzatfaló Saturnus regnálja. Egyesek jó, vagy balszerencsését a csillagjósok előre megjövendölték, így Manardus Jánosnak, második Ulászló udvari orvosának megjósolták, hogy *árokban fog meghalni*; a vén collega ifjú hajadont vevén nőül, a nászéjen szörnyet halt. Nosza, kész volt a sírvers:

«Árok szegi nyakad, szólt a jós jóslata,
Hymengeszt árkában ütött meg a guta.»

ELSŐ ÉNEK.

- Zengem, mily különös viszonyok s magvak szüleménye
A szörnyű kór, mit nem láttanak emberi öltők
Eddigelé s mely most járványként dúl Európán,
Áfrika városain s teres Ázsia jókora részén.
- 5 Szép Olaszországot hadak útján lepte meg a vész,
Francia had révén és innen nyerte nevét is.
Mit teve orvoslás s tanított a pusztá gyakorlat
S a balsorsában nagyeszű ember mit eszelt ki,
Mit tőn isteni kéz és mit hoza égi segítség :
- 10 Elmondván, *a kór rejtett okait nagy Olympus
Csillagiban keresem s a légnek végtelenében.*
Engem az ujdonság csábító ingere késztet,
A nyájas kertek nevető virágai hívnak
S a csoda titkaiért epedő helikóni Camœnák.
- 15 Óh te dicső Bembus, Olaszország dísze, ha olykor
Földet fentartó országlat ügye s baja közben,
Nagyszerű tervei közt, ha Leó egy kis pihenőt hágy
S kedved jó kissé a Muzsákkal mulatozni :
Bármilyen legyen is, ne kicsinyeld orvosi munkám,
- 20 Hisz hajdan beteget gyógyított dallos Apolló.
Apró dolgoknak kutatása is élvezetet nyújt,
Bármi parányi legyen, nagy kutfőt rejteget a tárgy :
A természet s sors remekül alkotta darabját.
Légy velem istennő, Te ki minden csillagot ismersz,

LIBER PRIMUS.

- Qui casus rerum varii, quæ semina morbum
Insuetum nec longa ulli per sæcula visum
Attulerint, nostra qui tempestate per omnem
Europam, partimque Asiæ, Libyæque per urbes
5 Sæviit, in Latium vero per tristia bella
Gallorum irrupit, nomenque a gente recepit,
Nec non et quæ cura, et opis quid comperit usus,
Magnaque in angustis hominum solertia rebus,
Et monstrata Deûm auxilia et data munera cœli
10 Hinc canere, et *longe secretas quaerere causas*
Aëre per liquidum et vasti per sidera Olympi
Incipiam : dulci quando novitatis amore
Correptum placidi naturæ suavis horti
Floribus invitant et amantes mira Camœnæ.
15 Bembe, decus clarum Ausoniæ, si forte vacare
Consultis Leo te a magnis paulisper et alta
Rerum mole sinit, totum qua sustinet orbem,
Et iuvat ad dulces paulum secedere Musas :
Ne nostros contemne orsus medicumque laborem,
20 Quidquid id est. Deus hæc quondam dignatus Apollo est.
Et parvis quoque rebus inest sua sæpe voluptas,
Scilicet hac tenui rerum sub imagine multum
Naturæ fatigue subest et grandis origo.

Tu mihi, quæ rerum causas, quæ sidera noscis

- 25 Mennyek forgását, a lég roppant birodalmát
Mindenek ős elejét, ki ha jársz a fényes Olympon
S a levegő égnek ragyogó utját szeled által,
Üdvözlöl a rohanó csillagsereg égi zenéje.
Árnyékos lankán enyelegjél vélem Uránia !
- 30 Szellő játszadozik, myrtusligetek hívogatnak
S barlang öbleitől hangos vize Gárda tavának.
Oly sok század után, óh mondjad Uránia, mely ok
Szülé ezt a vést? Vajon akkor jött-e hazánkba,
A hispán partról mikor egy kis hősi hajóraj
- 35 Válogatott néppel tengerre kiszállani mervén,
Nyúgatnak vágott és a roppant Oceánnak
Járatlan vizein kutatott új földi világot?
Mert mondják örökös kórság pusztít valamennyi
Várost s járvánnyá fejleszt ki ottan e bajt a
- 40 Mostoha éghajlat s keveset kímél meg e kórság.
Közlekedés révén jött hát hozzánk e ragadvány,
A mely kezdetben fejlődve parányi csirából,
Apránként uj erőt s tápszert felvéve magába,
Járványként az egész ismert földgömbre kiterjedt?
- 45 Mintha a pásztortűz parazsát az avarba feledték,
A fűszárba kap az s tűnődő módra először
Kis lángként indul, de utóbb mentébe gyarapszik
S fellobog és az avart s a termést lángba borítja
S a szomszéd ligetet s felcsap lobogása az égre,
- 50 Zúg, recseg és ropog, ég a rengeteg ősi vadonja,
Rónamező s mennybolt körülött nagy messze világol.
Ámde hitelt adván a pontos megfigyelésnek,
Másképp vélekedem, mert elhinnünk lehetetlen,
Hogy hozzánk vizen át juta a nálunk idegen kór.
- 55 Jó magam is számos beteget bírok kimutatni,
A kin a kórság elejétől fejle magától

- 25 Et cœli effectus varios atque aëris oras,
Uranie (sic dum puro spatiaris Olympo
Metirisque vagi lucentes ætheris ignes,
Concentu tibi divino cita sidera plaudant)
Ipsa ades, et mecum placidas Dea lude per umbras,
30 Dum tenues auræ, dum myrtea silva canenti
Aspirat resonatque cavis Benacus ab antris.
Dic Dea quæ causæ nobis post sæcula tanta
Insolitam peperere luem? num tempore ab illo
Vecta mari occiduo nostrum pervenit in orbem,
35 Ex quo lecta manus solvens de littore Ibero
Ausa fretum tentare vagique incognita ponti est
Aequora, et orbe alio positas perquirere terras?
Illic namque ferunt æterna labe per omnes
Id morbi regnare urbes, passimque vagari
40 Perpetuo cœli vitio, atque ignoscere paucis.
Commercine igitur causa accessisse putandum est
Delatam contagem ad nos, quæ parva sub ipsis
Principiis mox et vires et pabula sensim
Suscipiens sese in terras diffuderit omnes?
45 Ut sæpe in stipulas cecidit cum forte favilla
De face, neglectam pastor quam liquit in arvo,
Illa quidem tenuis primum similisque moranti
Incedit, mox, ut paulatim increvit eundo,
Tollitur et victrix messem populatur et agros
50 Vicinumque nemus, flammisque sub æthera iactat.
Dat sonitum longe crepitans Iovis avia silva
Et cœlum late circum campique relucet.

At vero, si rite fidem observata merentur,
Non ita censendum: nec certe credere par est
55 Esse peregrinam nobis transque æquora vectam
Contagem, *quoniam in primis ostendere multos*

S kit sohsem érintett azelőtt még vérbajos ember.

Aztán nem lehet az, hogy ez a vész ekkora földet
Ily gyors járatban s kis időn egyszerre bejárjon.

60 Nézd csak Latiumot, lankás Ausonia földjét,
Otrantó síkját, dús pástu Calábria táját,
Róma vidékét, mit Tiber hullámai mosnak
S a száz társával száz községet locsoló Pót :
Egyidejűleg dül ott a dögvész valamennyin

65 S egy volt a sorsunk, átszenvedtük valamennyin !
Sőt a külföld sem vala, mondják, tőle kimélve
S kik bevitorlázták járatlan tengerek árját :
A bátor spanyolok nem elébb lőnek betegekké,
Mint kiket elválaszt kimagasló ormu Pyrene,

70 A tenger, havasok s kétágú Rajna öveznek
S a kiket éjszagnak peremén jégróna bilincsel.
Együtt sinlődött Carthágó népe mivélünk,
A bőtermő Níl, együtt a boldog Egyiptom
És a kik vágják Iudæa pálmaligetjét.

75 Ekkép áll a tény, hát mélyebben keresendő
Kutfeje a bajnak s rejtelmesb zárai nyitja
S származatát fontosb elemekből kell levezetni.
A nagy természet földünkön, vízben, egekben,
Bármit is alkosson, elemekből építi azt fel.

80 Ámde nem egyformán s nem is egy törvénynek alapján
Lesz minden ; hanem a kis számu, kevés elemekből
Állók sűrűbben s tetemes tömegekbe születnek ;
Más csak időhöz, vagy helyekhez kötve jelen meg
S így is nagy ritkán s nagy erőszak hozza világra,
85 S mélyen rejlő ok ; némelynek kell ezer év is,
Vagy számos század, mielőtt áttörni bír a
Sűrű sötétséget s vak börtöne éji homályát.
A nemzés magvait lám ily nagy erő egyesíti,

*Possumus, attactu qui nullius hanc tamen ipsam
Sponte sua sensere luem, primique tulere.*

Præterea et tantum terrarum tempore parvo

60 Contages non una simul potuisset obire.

Aspice per Latii populos, quique herbida Sagrae
Pascua et Ausonios saltus et Iapygis orae

Arva colunt, spectata Tiberis qua labitur, et qua
Eridanus centum fluviis comitatus in æquor

65 Centum urbes rigat et placidis interfluit undis :

Uno nonne vides ut tempore pestis in omnes
Sæviit, ut sortem pariter transegimus unam?

Quin etiam externos eadem per tempora primum
Excepisse ferunt, nec eam cognovit Ibera

70 Gens prius, ignotum quæ scindere puppibus æquor

Ausa fuit, quam quos disternat alta Pyrene,
Atque freta atque Alpes cingunt Rhenusque bicornis,
Quam reliqui, quos lata tenet gelida ora sub Arcto.
Tempore non alio Pœni sensistis et omnes,

75 Qui lætam Aegyptum metitis fecundaque Nilo

Arva et palmiferæ silvas tondetis Idumes.

Quæ quum sic habeant sese, nempe altius isti

Principium labi rerumque latentior ordo,

Ni fallor, graviorque subest et maior origo.

80 Principio quæque in terris quæque æthere in alto

Atque mari in magno Natura educit in auras,

Cuncta quidem nec sorte una nec legibus iisdem

Proveniunt, sed enim, quorum primordia constant

E paucis, crebro ac passim pars magna creantur :

85 Rarius ast alia apparent, et non nisi certis

Temporibusve locisve, quibus violentior ortus

Et longe sita principia : ac nonnulla, prius quam

Erumpant tenebris et opaco carcere noctis,

- A járvány sem mind egyetlen módra szülemlik,
 90 Nagy részét könnyen fel is ismerhetni azonnal,
 Kutfeje nyilvános, szülő oka, nyitja világos.
 Sok kór gyérebbe bukkan fel s hosszú időn túl
 S csak nagy későn bír áttörni az éji homályon,
 A kibogozhatlan sorson s sokféle bilincsen.
- 95 A bélpoklosság, mit elébb nem láta Olaszhon,
 A szerecsen sömörög, melyben Níl parti vidéke
 S szomszédság szenved, lappangott századok óta.
 A szörnyű francú szintén effajta betegség,
 Nem rég bukkant fel s a sűrű, sötét ködön által
- 100 Hosszu vajúdással békóit törte keresztül.
Ámde az évezrek hosszú, örök áradatában
Nem kétlem, nem most jelenik meg először e kórság.
Gyakran dült itt már, noha hirmondója se volt még.
 Mert az időtlen idő fölforgat s hány gyökerestül
- 105 Mindent és tárgyat, neveket szű módra megőröl,
 S ősokról emlék sem száll késő unokákra.
 A nagy tenger ölen, hova tér a nap nyugovóra,
 Egy nyomorúlt nép él, spanyolok nem rég fedezék fel,
 E közt most is ered s mindenfele ismerik a bajt.
- 110 Éghajlat folytán s esztendőik áradatában,
 Ekként változhat bajaink oka s őseredése.
 Alkalmas talaj és levegő önként szüli ott azt,
 Mit nálunk sok száz esztendő hoz vala létre.
 A kór minden okát sorban kinyomozni kívánván,
- 115 Nézd csak, földünknek mily nagy részét borítja el
 S hány város lakosit dönté mély gyászba e járvány?
 És megfontolván, hogy sem föld, sem víz ölében
 Ily elterjedt kór el még sem hintheti magvát,
 Kételgés nélkül rájössz s meg is állapítandod,
- 120 *Hogy csakis a lében lappanghat fészke, csirája,*

- Mille trahunt annos, spatiosaque sæcula poscunt ;
 90 Tanta vi coëunt genitalia semina in unum.
 Ergo et morborum, quoniam non omnibus una
 Nascendi est ratio, facilis pars maxima visu est
 Et faciles ortus habet et primordia præsto.
 Rarius emergunt alii, et post tempore longo
 95 Difficiles causas et inextricabile fatum
 Et sero potuere altas superare tenebras.
 Sic Elephas sacer Ausoniis incognitus oris,
 Sic Lichen latuere diu, quibus accola Nili
 Gens tantum regioque omnis vicina laborat.
 100 De genere hoc est dira lues, quæ, nuper in auras
 Exiit et tandem sese caligine ab atra
 Exemit, durosque ortus et vincula rupit.
Quam tamen, æternum quoniam dilabitur ævum,
Non semel in terris visam sed saepe fuisse
 105 *Ducendum est,* quanquam nobis nec nomine nota
 Hactenus illa fuit, quoniam longæva vetustas
 Cuncta situ involvens et res et nomina delet,
 Nec monumenta patrum seri videre nepotes.
 Oceano tamen in magno sub sole cadente,
 110 Qua misera inventum nuper gens incolit orbem,
 Passim oritur nullisque locis non cognita vulgo est.
 Usque adeo rerum causæ atque exordia prima
 Et cœlo variare et longo tempore possunt.
 Quodque illic fert sponte aër et idonea tellus,
 115 Huc tandem annorum nobis longa attulit ætas.
 Cuius forte suo si cunctas ordine causas
 Nosse cupis, magni primum circumspice mundi
 Quantum hoc infecerit vitium, quot adiverit urbes.
 Quumque animadvertas tam vastæ semina labis
 120 Esse nec in terræ gremio nec in æquore posse,

A mely földünknek minden részét bekeríti,
 A mely mindenhol képes testünkbe hatolni
 S így gyakran dögvészt zúdít az az emberi nemre.
A lég a kutfő, a tég a mindenek apja.

125 Súlyos járványt küld a földi lakókra gyakorta,
 Lágy, laza szerkezetét kórság sok módon emészti,
 Könnyen bajba esik s a bajt könnyen tova hordja.
 Most már halljad : mint veve a lég kórsanyagot fel
 S minden hogy másúl az idők nagy forgatagában ?

130 A földet, tengert és a lebegő levegőt is
 A mennyek minden csillagzata s a ragyogó Nap
 Megváltoztatják, sőt a nagy mennyei testek
 Régi helyük szintén elhagyják s pályafutásuk.
 A nagy csillagok is lám ily nagy változatúak.

135 Így ha tüzes lovait Sól télen délnek ereszti
 És lentebb járó fogatán hozzánk közelebb ér,
 Zordon tél szaka jár, föld dermed zuzmara s fagytól
 S a folyam árja megáll, jég békójába veretten.
 Ámde ha a ráknak magasáról néz le reánk Sól,

140 Szomjuhozó rét, geszt, buzaföld lángjátul elégnek
 S a porlepte mezőn az aszálynak az évszaka gyászol.
 S nincs kétség, hogy az éj fáklyája, aranyszínű Luna,
 A kinek a tenger s valamennyi folyó vize hódol,
 A bős Saturnus s földünknek jóakarója,

145 Juppiter, a gyönyörű Vénus s Márs égi világa
 S a sok ezer csillag szintén nagy változatot, nagy
 Mozgalmat s örökös hullámozást szül eleminkben.
Főkép egy síkban több test ha találkozik össze,
 Vagy pályájáról ha letér és másik irányt vőn.

150 A rohanó mennybolt örökös forgása körében,
 Hosszu idők multán ily eltérés megesett már.
 Ekkép intézvén a sorsukat isteni végzés.

Haud dubie tecum statuas reputesque necesse est,

Principium sedemque mali consistere in ipso

Aëre, qui terras circum diffunditur omnes,

Qui nobis sese insinuat per corpora ubique

125 Suetus et has generi viventum immittere pestes.

Aër quippe pater rerum est et originis auctor.

Idem sæpe graves morbos mortalibus affert,

Multimode natus tabescere corpore molli,

Et facile affectus capere atque inferre receptos.

130 Nunc vero, quonam ille modo contagia traxit,

Accipe, quid mutare queant labentia sæcla.

In primis tum sol rutilus, tum sidera cuncta

Tellurem liquidasque auras atque æquora ponti

Immutant agitantque, utque ipso sidera cœlo

135 Mutavere vicem et sedes liquere priores :

Sic elementa modis variis se grandia vertunt.

Aspice ut, hibernus rapidos ubi flexit in Austrum

Phœbus equos nostrumque videt depressior orbem,

Bruma riget duratque gelu spargitque pruina

140 Tellurem, et gelida glacie vaga flumina sistit.

Idem, ubi nos Cancro propior spectavit ab alto,

Urit agros, arent nemora et sitientia prata,

Siccaque pulvereis æstas squallescit in arvis.

Nec dubium, quin et noctis nitor, aurea Luna,

145 Cui maria alta, omnis cui rerum obtemperat humor,

Quin et Saturni grave sidus, et æquior orbi

Stella Iovis, quin pulchra Venusque, et Martius ignis,

Ac reliqua astra etiam mutant elementa trahantque

Perpetuum, et late magnos dent undique motus.

150 *Præcipue sedem si quando plurima in unam*

Convenere, suo vel multum devia cursu

Longe alias tenuere vias : hæc scilicet annis

És bekövetkezhén, hogy idők sorsszabta határán,
 A napok, évszázak kijelölt sorozatja lepergett,
 155 Óh mi jövőt várhat földünk, a lég birodalma
 És a sós tenger! Minden felhőbe borúl majd,
 Olvadoz a mennybolt szakadatlan záporosóban,
 A hegyek ormairól zuhanó folyamok vizeikben
 Erdőt görgetnek, sziklák érdes tömegével,
 160 És nagy csordákat s az özönvíznek közepette
 A Duna s Ganges apó szálás pagonyok tetejében
 S házakon át zugó tengerként hömpölyög ottan.
 Másutt rettenetes forróság kezdi uralmát,
 A nimfák kiaszott folyamok vizein keseregnek,
 165 A szélvész mindent feldúl, földünk kebelét is,
 Aeol zára alatt s város, torony omladoz össze.
 Eljön tán az idő, természet, sors úgy akarván,
 Hogy földünk, mely most búzának termi kalászát,
 Vagy tengerbe merül, vagy lesz nagy pusztá, lakatlan.
 170 Sőt tán még Sól is más pályán futja meg útját
 S más törvény által más rendben foly le az év is.
 Majd hallatlan nyár, hallatlan tél jelenik meg,
 Egy napon a föld új állatfajokat mutatand majd,
 Új barom, új fenevad születend majdan szüle nélkül,
 175 Önként lelkezhén a teremtés ős anyagából.
 Meglehet a föld még nagyot is termelni merészel
 Egy új Titánfajt, Ceust, avvagy Enceladust tán,
 A mely a mennyből elkergeti isteneinket
 S Ossát szétzuzván, rádobja Olymp tetejére.
 180 Ily szemlélet után abban bámulni való nincs,
 Hogy sok század alatt s bizonyos csillagzatok által
 Új baj magvaitól telitetten sorvadoz a lég
 És hogy az emberi fajt új vésznek sujtja csapása.
 Kétszáz éve mulott, hogy az égen a ragyogó Márs

Pluribus et rapidi post multa volumina cœli
Eveniunt, Dñs fata modis volventibus istis.

- 155 Ut vero evenisse datum est, numerumque diesque
Exegere suos præfixaque tempora fatis,
Proh quanta aërios tractus, salsa æquora quanta,
Telluremque manent ! alibi quippe omnia late
Cogentur spatia in nubes, cœlum imbribus omne
160 Solvetur, summisque voluti montibus amnes
Præcipites secum silvas secum aspera saxa
Secum armenta trahent, medius pater impete magno
Aut Padus aut Ganges super et nemora alta domosque
Turbidus æquabit pelago freta lata sonante.
- 165 Aestates alibi magnæ condentur, et ipsæ
Flumina speluncis flebunt arentia Nymphæ.
Aut venti cuncta invertent, aut obice clausi
Excutient tellurem imam et cum turribus urbes.
Forsitan et tempus veniet, poscentibus olim
- 170 Natura fatisque Deûm, quum non modo tellus
Nunc culta aut obducta mari aut deserta iacebit,
Verum etiam sol ipse novum (quis credere possit ?)
Curret iter, sua nec per tempora diffluet annus :
Ast insueti æstus insuetaque frigora mundo
- 175 Insurgent, et certa dies animalia terris
Monstrabit nova, nascentur pecudesque feræque
Sponte sua, primaque animas ab origine sument.
Forsitan et maiora audens producere tellus
Cœumque Enceladumque feret magnumque Typhoëa,
- 180 Ausuros patrio Superos detrudere cœlo
Convulsumque Ossan nemoroso imponere Olympo.
Quæ quum perspicias, nihil est, cur tempore certo
Admirere novis magnum marcescere morbis
Aëra, contagesque novas viventibus ægris

- 185 Csillaga s a gyászos Chrónósé egyesülének.
 Ekkor egész keleten, melyet Ganges vize öntöz,
 Hallatlan dögvész támadt, lihegő lehelettel,
 A betegek vérest köptek s már a negyedik nap
 Gyakran sirba vivé a kórost a keserű sors.*
- 190 Ekkoron elterjedt a járvány Assyriában,
 Eufrates és Tigris völgyén és Persia földjén.
 Hirtelen átsap most a dús arabokhoz, Egyptom
 Kényes népeihez, Phrygiába s a tengeren által
 Hozzánk s elborítá a vész az egész Európát.
- 195 Most jere s vizsgálván a forgó aetherek árját,
 Isteneink lakait, meg fénylő csillagainkat
 S elméd mindezeket jól átgondolva, nyomozd ki,
 Mily volt állásuk s a sok csillag jelezése,
 S mit mutatott nekünk a mennybolt a mi időnkben?
- 200 Ekkép tán ezen új járványnak az őseredése
 S ily roppant ténynek feltárul nyitja előtted.
 Nézz csak az égre, holott nagy Olymp fényes kapujánál
 A rák őrszemen áll s ollóit tárva kinyújtja.
 Vészjósló tünemény, számos baj hirnöke látszik
- 205 E tájatt; *a nagy csillagzatok itt gyülekeztek,*
Itt ezen egy helyen ragyogó, gyújtó sugarikkal
 S vészes lángjaikat társultan földre lövelték.
 Egy vén táltos, kit tanított jósolni jövendőt
 S isteneink házán fenséges Uránia átvitt,
- 210 Megjósolta Sirén szirtjéről a veszedelmet:
 «Istenek! Óvjátok nyomorúlt földünk lakosait meg,
 Szörnyü veszélyt látnak szemeim közeledni az űrben,
 Mennyei nagy térség dögvésztől sorvadoz össze.
 Átkos háborúság dúl a nyomorúlt Európán

* A fekete halál, tüdőpestis. 1348—50.

185 Sidere sub certo fieri et per sæcula longa.

Bis centum fluxere anni, quum flammea Marte
Lumina Saturno tristi immiscente per omnes
Auroræ populos, per quæ rigat æquora Ganges,
Insolita exarsit febris, quæ pectore anhelò

190 Sanguineum sputum exagitans (miserabile visu)
Quarta luce frequens fato perdebat acerbo.

Illa eadem Assyriæ gentes et Persidos et quæ
Euphratem Tigrimque bibunt post tempore parvo
Corripuit, ditesque Arabas mollemque Canopum,

195 Inde Phrygas, inde et miserum trans æquora vecta
Infecit Latium atque Europa sæviit omni.

Ergo age, iam mecum semper sese æthera circum
Volventem Superûmque domos ardentiaque astra
Contemplare, animumque agitans per cuncta require,

200 Quis status illorum fuerit, quæ signa dedere
Sidera, quid nostris cœlum portenderit annis :

Hinc etenim tibi forte novæ contagis origo

Omnis et eventus tanti via prima patescet.

Aspice candentes magni qua Cancer Olympi

205 Excubat ante fores et brachia pandit aperta :

Hinc diræ facies, hinc se diversa malorum

Ostendent portenta : una hac sub parte videbis

Magna coisse simul radiis ardentibus astra

Et coniuratas sparsisse per aëra flammæ.

210 Flammæ, quas longe tumulo Sirenis ab alto

Prospiciens senior Vates, quem diæ per omnes

Cœlicolûmque domos duxit docuitque futura

Uranie : miseræ, inquit, defendite terras,

O Superi, insolitam video per inania ferri

- 215 És szemeim látják a vérborította Olaszhont.»
 Szólt s e jövődölést a nagy jós könyvbe beírta.
 Több század pályát a vándor Sól ha bejára,
 A sors döntését kijelenteni Zeus atya szokta,
 Ő keze szabja meg a föld és mennybéli jövődöt.
- 220 Ily válságos idő mi korunkban is beköszöntvén,
 Kormányzó társit Chrónost és Mársot idézi.
 Kétszárnyú kapuját a rák feltárja előttük
 És a gyülekező-termet számukra kinyitja.
 Jönnek kikre vagyon fátumnak gondja ruházva.
- 225 Jön legelől lánggal s fegyverrel messze ragyogván,
 A hadak istene Márs, kit a fene háború éltet,
 Vérben dobzódás, lihegő boszu, a csata s dárda.
 Szép aranyos szekerén most a nyájas Jupiter jön,
 A ki igazságos mindig, ha megengedi a sors.
- 230 Végre sok éveitől s hosszú uttól kimerülve
 Jó a vén Sarlós, haragos régtől Jupiterre
 És nem hajlandó magzatját most sem uralni.
 Gyakran meghátrált, sarkán megfordula gyakran,
 Megfenyegette fiát és zsémbes lelke boszus volt.
- 235 Fenséges trónján külön ül a mindenek apja,
 Végzeteket vizsgál, azután eldönti jövőnket.
 Váltig sajnálá most a boldogtalan embert,
 Harcosok elhunytát, országok porba dülését,
 Háborut és zsákmányt s kapuit sokféle halálnak.
- 240 Ám főkép búsult a földnek ez új nyavalyáján,
 Melyet az emberi ész szelidíteni nem bira eddig.
 Istentársai ezt helyeslék, a nagy Olympus
 Megrázkodik, reng, csira rajtól reszket az æther,
 A levegő térség s az egeknek végtelen ürje
- 245 Megfertőztetvén, az üres levegőbe szokatlan
 Senyv szállt s a mennyben szétfolyt a szörnyü ragadvány.

- 215 Illuviem et magnos cœli tabescere tractus,
Bella etiam Europæ miseræ, bella impia, et agros
Ausoniæ passim currentes sanguine cerno.
Dixit, et illa etiam scriptis ventura notavit.
Mos Superûm est, ubi sæcla vagus sol certa peregit,
- 220 Ab Iove decerni fata et cuncta ordine pandi,
Quæcunque eventura manent terrasque polumque.
Quod tempus quum iam nostris venientibus annis
Instaret, rerum summus sator et Superûm rex
Iupiter acciri socios in rebus agendis
- 225 Saturnum Martemque iubet : bipotentia Cancer
Limina portarum reserat Diisque atria pandit.
Conveniunt, quibus est fatorum cura gerenda :
Impiger ante alios flammis ferroque coruscans
Bellipotens Mavors, animis cui prælia et arma
- 230 Vindictæque manent et ovantes sanguine cædes.
Post placidus curru invectus rex Iupiter aureo
Insequitur, ni fata obstent, pater omnibus æquus.
Postremus longaque via tardatus et annis
Falcifer accedit senior, qui haud immemor iræ
- 235 In natum veteris nato et parere recusans
Sæpe etiam cessit retro et vestigia torsit,
Multa minans multumque animo indignatus iniquo.
Iupiter at solio ex alto, quo se solet uno
Tollere, percenset fata et ventura resolvit,
- 240 Multum infelicis miserans incommoda terræ,
Bellaque fortunasque virûm, casuraque rerum
Imperia, et prædas, adapertaque limina morti :
In primis ignota novi contagia morbi,
Morbi, qui humanæ nulla mansuescat opis vi.
- 245 Assensere Dei reliqui : concussus Olympus
Intremuit tactusque novis defluxibus æther.

- Vagy mert a lobogó naplánggal társula most sok
 Fényes nagy csillag tüze s e ritka erős hő
 Sok párat vonzott a földből s tengeri vízből,
 250 A mely a levegő gyér rétegivel keveredvén,
 A friss méregtől megfertőztetve, szokatlan
 Baj támadt, vagy mert a felső ætheri tájról
 Más csira szálla alá s megromlott a levegő ég.
 Bár bizonyos, hogy nem könnyű a mennyei tények
 255 Sorrendjét s okozó rúgóit jól kimutatni,
 Gyakran hosszú idő tátong okok és okozat közt,
 Máskor véletlen, meg sok minden lehetőség
 (S ez mi csalódást szül) hat közre zavart felidézve.
 A nagy természet sehol egy téren se csodásabb,
 260 Sem nem változatosb, mint a ragadós nyavalyákban.
 A levegő gyakran pusztán a fákra veszélyes,
 A fakadó rügy hull s a kertek büszke virága ;
 Majd a termés vész, egy év munkája fejében
 Satnya kalászos nő ; üszök égeti a buza szarát
 265 És kóros mag kél a fertővel teli földből.
 Más években meg csakis állat bünhöde pusztán,
 Sok, vagy csak néhány. Tudok én egy bős, pazar évet,
 Őszkor záporosó hullott a déli szelektől,
 A jószág közzül csakis a kecskét ragadá el
 270 A járvány ekkor, vidor nyáját legelőre
 Hajtá a pásztor s míg gondtalanul furulyázott
 Nagy terebély hűsén s nyáját furulyája deríté :
 Im fullasztó keh ragadott meg hirtelen egyet,
 Nem sok idő multán kinjától földre ledobbant,
 275 Rángó görcsök közt a földön körbe keringett,
 Egy mély sóhajtás és a kór pára kimúla.
 Majd a más tavaszon s nyáron — csoda ez bizonyára —
 Bős lázú dögvész söpré el majd valamennyi

- Paulatim aërii tractus et inania lata
 Accepere luem, vacuasque insuetus in auras
 Marcor iit coelumque tulit contagia in omne.
- 250 Sive quod ardenti tot concurrentibus astris
 Cum sole e pelago multos terraque vapores
 Traxerit ignea vis, qui misti tenuibus auris
 Correptique novo vitio contagia visu
 Perrara attulerint : aliud sive æthere ab alto
- 255 Demissum late aërias corruperit oras.
 Quanquam animi haud fallor, quid agat quove ordine
 Dicere et in cunctis certas perquirere causas [coelum
 Difficile esse : adeo interdum per tempora longa
 Effectus trahit, interdum (quod fallere possit)
- 260 Miscentur fors et varii per singula casus.
 Nunc age, non id te lateat, super omnia miram
 Naturam et longe variam contagibus esse.
 Solis nam sæpe arboribus fit noxius aër,
 Et tenerum germen florumque infecit honorem ;
- 265 Interdum segetem et sata læta annique labores
 Corripuit, scabraque ussit rubiginæ culmos,
 Et vitiata parens produxit semina tellus.
 Interdum pœnas animalia sola dedere,
 Aut multa, aut certa ex ipsis. Memini ipse malignam
- 270 Luxuriem vidisse anni, multoque madentem
 Autumnum perflatum Austro, quo protinus omne
 Caprigenum pecus e cunctis animantibus unum
 Corruit : a stabulis lætas ad pabula pastor
 Ducebat, tum forte, alta securus in umbra
- 275 Dum caneret tenuique gregem mulceret avena,
 Ecce aliquam tussis subito irrequieta tenebat,
 Nec longe mora mortis erat : namque acta repente
 Circum præcipiti lapsu revomensque supremam

- Apró marhánkat s a bégő birka s juhnyáját.
 280 Annyira váltakozó a kóros menny befolyása,
 Soknemük a nyavalyák s viszonos harmónia áll fenn
 A hajtott tömegek s az erők közt, mik tovahajtják.
 A légző szervnél gyengédebb alkatu a szem
 És annál inkább kész céltáblája bajoknak
 285 S a vész mégse szemünk sorvasztja, hanem a tüdeinket.
 Almánál lágyabb a szőlő s a beteg alma
 Nem fertőzteti azt ; szőlőtől hervad a szőlő.
 Itt az erő nincs meg, másnak meg tápszere nincs meg,
 Máskor idő a kór fejlődésére hiányzik,
 290 A likacsosság is fontos, vagy sűrű, avagy gyér.
 Hát mert a nyavalyák természete és neme annyi
 Változatot mutató, sokféle csodás eredése,
 Vizsgáld e járványt, e mennyei származatú vészt,
 A mely bámulatos, váratlan módon ütött ki.
 295 A kór nem bántá a tenger néma lakóit,
 Vizben uszók seregét, madaraknak röpke csapatját,
 A csordát, ménest, a rengetegek fenevadját ;
 Pusztán mind e közül az eszével messze kiváló
 Emberfajt s ennek testében bira tenyészni.
 300 Testünknek vérét keresé a baj legelébb fel
 S annak is a sikeres, nyúlós, tapadós sűrű részét
 S tápszere lőn testünk kóros-zsiros csunya nyirka.
 A vér és a vész mutatott ilyen magatartást.
 Most már a kórság bántalmát és jelenésit
 305 Rajzolom, e művem Muzsám óh vajha segítne
 És istápolná a dalisten Phœbus Apolló !
 A ki időtlen időt perget, ki ha védeni kész lesz ;
 Napjaim multa után e vers emlékemet őrzi.
E vésznek tünetit, rajzát késő unokáink
 310 *Hogyha megolvassák egykor, hasznukra leend az.*

Ore animam socias inter moribunda cadebat.

280 Vere autem (dictu mirum!) atque æstate sequenti

Infirmas pecudes balantumque horrida vulgus

Pestis febre mala miserum pæne abstulit omne.

Usque adeo varia affecti sunt semina cœli,

Et variæ rerum species, numerusque vicissim

285 Inter mota subest interque moventia certus.

Nonne vides, quamvis oculi sint pectore anhelò

Expositi mollesque magis, non attamen ipsos

Carpere tabem oculos, sed sese immergere in imum

Pulmonem? et pomis quamquam sit mollior uva,

290 Non tamen iis vitatur, at ipsa livet ab uva.

Nempe alibi vires alibi sua pabula desunt,

Ast alibi mora certa, nec ipsa foramina multum

Non faciunt, hinc densa nimis, nimis inde soluta.

Ergo contagum quoniam natura genusque

295 Tam varium est, et multa modis sunt semina miris,

Contemplator et hanc cuius cœlestis origo est,

Quæ sicut desueta ita mira erupit in auras.

Illa quidem non muta maris turbamque natantum,

Non volucres, non bruta altis errantia silvis,

300 Non armenta boum pecudesve armentave equorum

Infecit, sed mente vigens ex omnibus unum

Humanum genus, et nostros est pasta sub artus.

Porro homine e toto, quod in ipso sanguine crassum

Et sordens lentore foret fœdissima primum

305 Corripuit sese pascens uligine pingui.

Tali se morbus ratione et sanguis habebant.

Nunc ego te affectus omnes et signa docebo

Contagis miseræ: atque utinam concedere tantum

Musa queat tantumque velit defendere Apollo,

310 Tempora qui longa evolvit, cui carmina curæ,

*Mert sors végzetiből, évek hosszú sora multán,
Sűrű, sötét éjben tehetetlenül ott hever az majd
S elpusztúl végkép; ám hosszú századokon túl
Ismét feltámad, levegőt, eget újra kísértve*

315 *S kései nemzetség ismét döbbenve csodálja.*

A vérhaj jelei:

Bámulatos vala, hogy ha fogant immár e ragadvány,
Négyszer telt a hold és ismét elfogya négyszer,
Míg a baj biztos jeleit felszínre vetette.

Nem mindjárt mihelyest a test bensője beteg lön,
320 Nyilvánult külről, darabig lappangva tenyészett
S táplálékunkból az erőt szedegette magába.
Majd ólomsúlyú ernyedtség nyűgözi a kórt,
Bágyadt lélekkel morzsolja le a napi munkát,
Kelletlen s tagjait lomhán vonszolja előre.

325 Eltűnt a szemiből az előbb vidám elevenség,
Arcáról a pír és homloka rózsaderűje.
A nemzőszerven nyilvánul a baj először
S ép környék, lágyék lassan-lassan kimaródik.
A kórság jele most mindinkább szembeszökő lesz,

330 Mert a jóságos, ragyogó nap hogyha leszállott
És a földre sötét árnyát borította az éjfél:
A testhő, a mely éjjel bensőnkbe törekszik,
A külső részről elszállván s nem melegítván
A tunya nedvekkal telt végtagokat: izületben,

335 Kar, váll s lábszárbán kínoknak kinja nyilallik.
A fertő a test valamennyi érébe bejutván
S megrontván minden nyirkunk, megrontva leendő
Táplálékunk is, lassan felszínre kerültek
A betegült részek, kórt s épet szétkülönítván
340 A természetető, a test sűrű anyagában

Hæc multas monumenta dies ut nostra supersint.

Forte etenim nostros olim legisse nepotes

Et signa et faciem pestis novisse iuvabit.

Namque iterum, quum fata dabunt labentibus annis,

315 Tempus erit, *quum nocte atra sopita iacebit*

Interitu data: mox iterum post sæcula longa

Illa eadem exsurget cælumque aurasque reviset,

Atque iterum ventura illam mirabitur aetas.

In primis mirum illud erat, quod labe recepta

320 Sæpe tamen quater ipsa suum compleverat orbem

Luna prius, quam signa satis manifesta darentur.

Scilicet extemplo non sese prodit aperte,

Ut semel est excepta intus, sed tempore certo

Delitet et sensim vires per pabula captat.

325 Interea tamen insolito torpore gravati,

Sponteque languentes animis et munera obibant

Aegrius et toto segnes se corpore agebant.

Ille etiam suus ex oculis vigor et suus ore

Deiectus color haud læta de fronte cadebat.

330 Paulatim caries fœdis enata pudendis

Hinc atque hinc invicta locos aut inguen edebat.

Tum manifesta magis vitii se prodere signa.

Nam, simul ac purea fugiens lux alma diei

Cesserat et noctis tristes induxerat umbras,

335 Innatusque calor noctu petere intima suetus

Liquerat extremum corpus, nec membra fovebat

Obsita mole pigra humorum, tum vellier artus

Brachiaque scapulæque gravi suræque dolore.

Quippe, ubi per cunctas ierant contagia venas,

340 Humoresque ipsos et nutrimenta futura

Polluerant, natura malum secernere sueta

Infectam partem pellebat corpore ab omni

- Lomhán és tapadón hömpölygeti a süly iszapját
 S vértelen iz s karoken folytában rak le belőle.
 Innét szerteszert a csuklók nagy nyílalása.
 A hígabb rész, mely könnyebben bir kiürülni,
 345 Mind felszínre haladt, a bőr s külső tagozatra.
 Majd ocsmány ótvar borítá a testet egészen,
 A mell undok lett, beteg arc eltorzula tőle;
 Később új alakok jöttek ki, lüszők tele gennyel.
 Mint mikor a csermakk csúcsán a felhasadáskor
 350 Erjedt zsíros nyál bőven csordúl ki nyaranta,
 A nyálkás genynek s rothadt evnek keveréke.
 Ez ha felül rágott, alagútat váj sülyedéskor
 S a testet nyomorúlt módon pusztítja: nem egyszer
 A hustól fosztott tagokat, kerges, csunya csontot
 355 S tátongó száját láttam rútul kirepedve.
 Száj, légső a szót halkan, suttogva rebegte.
 Láttad-e már nyúlós mézgává megtömörülni
 Kérge kövér nedvét a cseresznyefa s mandulafának
 Csakhamar, a mikoron kifoly a kéreghasadékból?
 360 Így folyik e bajnál, az egész testet beborítva,
 Egy nyálkás termék, mely varrá kergesedik meg.
 Élete szép tavaszán, szép ifjúsága mulásán
 Sóhajtozva s borús szemmel torz testire nézve
 Jajgata sok nyavalyás: mi kegyetlen az isten iránta.
 365 A napi munka után a fáradt földi teremtés
 Édes szendergés s üdítő álomba merül el:
 Nékik nincs nyugtuk, tova rebben tőlük az álom,
 Nem kedves nekik a hasadó hajnal pirulása,
 Ellenségük az éj, ellenségük maga a nap.
 370 Élvezetet nem nyujt Bachus, vagy Céres ajándék,
 Sem nyájas lakomák s nagy kincses láda arannyal,
 Sem falu, sem város; gyönyörök számukra kihaltak.

- Exterius: verum crasso quia corpore tarda
Hæc erat et lentore tenax, multa inter eundum
345 Hærebat membris exsanguibus atque lacertis,
Inde graves dabat articulis extenta dolores.
Parte tamen leviores magisque erumpere nata,
Summa cutis pulsa et membrorum extrema petebat.
Protinus informes totum per corpus achores
350 Rumpebant, faciemque horrendam et pectora fœde
Turpabant, species morbi nova: pustula summæ
Glandis ad effigiem et pituita marcida pingui,
Tempore quæ multo non post adaperta dehiscens
Mucosa multum sanie taboque fluebat.
355 Quin etiam erodens alte et se funditus abdens
Corpora pascebat misere, nam sæpius ipsi
Carne sua exutos artus squallentiaque ossa
Vidimus, et fœdo rosa ora dehiscere hiatu,
Ora atque exiles reddentia guttura voces.
360 Ut sæpe aut cerasis aut Phyllidis arbore tristi
Vidisti pinguem ex udis manare liquorem
Corticibus, mox in lentum durescere gummi,
Haud secus hac sub labe solet per corpora mucor
Diffluere, hinc demum in turpem concreescere callum.
365 Unde aliquis ver ætatis pulchramque iuventam
Suspirans et membra oculis deformia torvis
Prospiciens fœdosque artus turgentiaque ora,
Sæpe Deos, sæpe astra miser crudelia dixit.
Interea dulces somnos noctisque soporem
370 Omnia per terras animalia fessa trahebant,
Illis nulla quies aderat, sopor omnis in auras
Fugerat, iis oriens ingrata Aurora rubebat,
Iis inimica dies inimicaque noctis imago.
Nulla Ceres illos, Bacchi non ulla iuvabant

Csillámló folyamok, se mosolygó Tempe vidéke,
Nem vidityák, se szelid szellőjű bérci magaslat.

375 Istent próbálták többször kérlelni fohással,
Tömjén gyujtással s oltár dús áldozatával.
Isten nem hajtott az ajándékokra, fohászra.

Egy szép ifjú története.

Egy remek ifjúról dalolok, nagy Itália földjén
Szépség s gazdagság dolgában nem vala mása ;
380 Én is látám őt, ott hol Lombardia gazdag
Rétjein Olliusunk ömlik sebinusi habbal.
Pelyhesedő fiatal kornak tavaszát alig érte,
Felséges testtel, neves ősök dús ivadéka,
Vágyván gyors lábú lónak fékezni futását,
385 Hordani a sisakot s fényes fegyverbe ragyogni,
Tenni acélossá fiatal testét hadi tornán,
Vadra vadászni, avagy szarvast megelőzni futásban.
Ollius hablányai s Eridán valamennyi leánya,
A ligetistennők, rétsellők égtenek érte
390 S házasságáért valamennyi sohajtva sovárgott.
Tán egy cserbehagyott fordult éghez boszujával,
Tán a mennybeliek hajtottak imája szavára,
Mert ki mitől sem félt s erejében elannyira bizott,
Oly kór szállt most rá, melynél még nem vala vészesb
395 S melynél vészesbet nem fognak látni utódink.
A ragyogó május s fiatalság himpora eltűnt,
Lassanként megtört a lelki erő akaratja,
Ocsmány súly boritá testét (óh szörnyű leirni !).
Undok túroktól nagy csontjai feldagadoztak,
400 Rút formájú fekély (óh jaj könyörűletes isten !)
Ette ki szép szemeit, nagy Phoebus fénye szerelmét.
Orra maró sebnek lőn roncsolt áldozatává.

- 375 Munera, non dulces epulæ, non copia rerum,
 Non urbis, non ruris opes, non ulla voluptas,
 Quamvis sæpe amnes nitidos iucundaque Tempe
 Et placidas summis quaesissent montibus auras.
 Diis etiam sparsæque preces incensaque templis
- 380 Thura et divitibus decorata altaria donis :
 Dii nullas audire preces donisve moveri.
 Ipse ego Cenomanûm memini qua pinguia dives
 Pascua Sebina præterfuit Ollius unda
 Vidisse insignem iuvenem, quo clarior alter
- 385 Non fuit, Ausonia nec fortunatior omni :
 Vix pubescentis florebat vere iuventæ,
 Divitiis proavisque potens et corpore pulchro,
 Cui studia aut pernicious equi compescere cursum,
 Aut galeam induere, et pictis splendescere in armis,
- 390 Aut iuvenile gravi corpus durare palæstra,
 Venatuque feras agere et prævertere cervos.
 Illum omnes Ollice Deæ Eridanique puellæ
 Optarunt, nemorumque Deæ rurisque puellæ,
 Omnes optatos suspiravere hymenæos.
- 395 Forsan et ultores Superos neglecta vocavit
 Non nequicquam aliqua et votis pia Numina movit,
 Nam nimium fidentem animis nec tanta timentem
 Invasit miserum labes, qua sævior usquam
 Nulla fuit, nulla unquam aliis spectabitur annis.
- 400 Paulatim ver id nitidum, flos ille iuventæ
 Disperiit, vis illa animi : tum squallida tabes
 Artus (horrendum) miseros obduxit, et alte
 Grandia turgebant fœdis abscessibus ossa.
 Ulcera (proh Divûm pietatem) informia pulchros
- 405 Pascebant oculos et diæ lucis amorem,
 Pascebantque acri corrosas vulnere nares.

- Nem sok idő múltán e sors üldözte halandó
 A gyűlölt æthert s napfényt itt hagyta örökre.
- 405 A szomszéd havasok s vándor folyam árja siratták,
 Ollius istennők, Eridán valamennyi leánya,
 A lankás dryadák, rétség sellői zokogtak,
 Sebinus tava meg folyamoknak renge jajától.
 E nyomorúlt földet Chrónos, a szörnyeteg, ilyen
- 410 Pestissél sujtá, iszonyú Mars harcokat indít
 S vésszel kapcsolatos fátumnak hozza csapásit.
 A hogy e kór született a furiák gyászseregének
 Romlást, pusztulást jelölő baljóslata hallék.
 Poklok legfenekén örvénylő tó vize ekkor,
- 415 Háborgván kiszökött s Styx fészkeből kijövének
 Háboru, mézárulás, inség, éhség s vele dögvész.
 Latium isteneit s legfőkép Chrónos atyánkat
 Kérdem : mit vétett e csapás üldözte Olaszhon?*
- Van vajon egy csepp, hajh, a végzet ürömpoharában,
- 420 Mit ki nem ittunk már, van nemzet még e világon,
 Melyet ilyen módon vert volna az istenek átka?
 Elsőbben Nápoly szólj, ten bajaid s fejedelmid
 Hunytárol, zsákmány s rabigába jutott lakosidról.
 Zengjem a szörnyü csapást, harcott egyforma vitézlő
- 425 Gallusok és olaszok kifolyott vérét, mikor a vén
 Eridanus Tarrus lányát kebelére ölelte,
 Ki elesett hősök, paripáknak görgeti testét,
 Fegyvert és forgót hord hátán gyors menetében?
 Mézárulásoktól dagadó hullámu folyó, Te
- 430 Abdua ! Tégedet is nem rég sorsverte apád, az
 Aggastyán Eridán fogadott sajgó kebelére,
 A jó vizi barát vigasztala s Véled együtt sírt.

* Olaszország gyásza: 1495—1510.

Quo tandem infelix fato, post tempore parvo
Aetheris invisas auras, lucemque reliquit.

Illum Alpes vicinæ, illum vaga flumina flerunt :

410 Illum omnes Ollique Deae Eridanique puellæ
Fleverunt, nemorumque Deae rurisque puellæ,
Sebinusque alto gemitum lacus edidit amne.

Ergo hanc per miseris terras Saturnus agebat
Pestem atrox, nec sæva minus crudelis et ipse

415 Miscebat Mavors coniunctaque fata ferebat.

Quippe lue hac nascente, putem simul omnia diras
Eumenidas cecinisse fera et crudelia nobis,
Tartareos etiam barathro dira omina ab imo
Excivisse lacus, Stygiaque ab sede laborem,

420 Pestemque horribilemque famem bellumque necemque.

Dii patrii, quorum Ausonia est sub numine, tuque
Tu Latii, Saturne, pater, quid gens tua tantum
Est merita? an quicquam superest dirique gravisque,
Quod sit inexhaustum nobis? ecquod genus usquam

425 Aversum usque adeo cœlum tulit? ipsa labores

Parthenope dic prima tuos, dic funera regum
Et spolia et prædas, captivæque colla tuorum.

An stragem infandam memorem, sparsumque cruorem
Gallorumque Italûmque pari discrimine, quum iam

430 Sanguineum, et defuncta virûm defunctaque equorum
Corpora volventem, cristasque atque arma trahentem
Eridanus pater acciperet rapido agmine Tarrum?

Te quoque spumantem et nostrorum cæde tumentem,
Abdua, non multo post tempore, te pater idem

435 Eridanus gremio infelix suscepit, et altum
Indoluit tecum, et fluvio solatus amico est.

Ausonia infelix, en quo discordia priscam
Virtutem et mundi imperium perduxit avitum !

- Lám hova szállt Tőled pártos, boldogtalan ország,
 Drága hazám, a világmentő, meg az ősi dicsőség!
- 435 Egyetlen zugod van e, mely nem volt hadi zsákmány,
 Gyásztemető s mely a barbár hordát nem uralta?
 Bortermő hegység, nem szokván tábori zajhoz,
 Kellemetes folyamú Erithenus parti övével,
 Mely duzzadt ággal szakad a tengerbe, vegyülve
- 440 Égei hullámmal: kérdő szavaimra felelj Te!
 Drága hazám, e soká boldog haza, hosszú időn át
 Nyugodtabb másnál, hol mennyek bölcséje ringott,
 Bőtermő földű, kincsekben s messze kiváló
 Férfiakban gazdag, rohanó Etsch s Gárda vizével,
- 445 Balsorsunk s bajaink hűn tolmácsolni ki bírná?
 Hol vagyon a költő, ki találón fesse keservünk,
 Földig alázásunk s vandálok durva parancsit?
 Rejtsd el föld Benacus s özönödbe temesd folyamisten!
 Nem körítik többé vizedet diadalmi babérfák! [még,
- 450 S mintha könnyűk s gyászból részünk nem volna elég
 És borzalmakból: ilyen sok szörnyű csapás közt,
 A tudomány, Latium, Pallas szemefénye, reménye,
 Élte virágában Marcus Antónius elhunyt
 A Muzsák ölelő karjában, időnek előtte,
- 455 Legszelebb végén a bájos Gárda tavának,
 Melyet szirtek közt a Sárca habjai mosnak.
 Etschpartok siraták, gyászhangon hívogató őt
 Éjszaka évadján nagy szelleme, árnya Catullnak
 S andalító ligetünk búbajos, lágy dala ismét.
- 460 Ekkor feldúlá a gallok hősi királya
 Legjava Ausoniánk s megalázá Génua népét;
 Míg másrészt tűzzel-vassal leigázta Velencét
 A német császár a lázongó Friaullal.
 Búbánatba borult s mély gyászba egész Olaszország.

Angulus anne tui est aliquis, qui barbara non sit
 440 Servitia et prædas et tristia funera passus?

Dicite vos nullos soliti sentire tumultus
 Vitiferi colles, qua flumine pulcher amoeno
 Erethenus fluit et, plenis lapsurus in æquor
 Cornibus, Euganeis properat se iungere lymphis.

445 O patria, o longum felix longumque quieta
 Ante alias patria, o Divûm sanctissima tellus,
 Dives opum, fecunda viris, lætissima campis
 Uberibus, rapidoque Athesi et Benacide lymphæ,
 Aerumnas memorare tuas, summamque malorum
 450 Quis queat et dictis nostros æquare dolores
 Et turpes ignominias et barbara iussa?
 Abde caput Benace tuo et te conde sub amne,
 Victrices nec iam Deus interlabere lauros.

En etiam ceu nos agerent crudelia nulla
 455 Nec lacrimæ planctusve forent, en dura tot inter
 Spes Latii spes et studiorum et Palladis illa
 Occidit: ereptum Musarum e dulcibus ulnis
 Te miserum ante diem crudeli funere, *Marce*
Antoni, ætatis primo sub flore cadentem
 460 Vidimus extrema positum Benacida ripa,
 Quam media inter saxa sonans Sarca abluit unda.
 Te ripæ flevire Athesis, te voce vocare
 Auditæ per noctem umbræ manesque Catulli,
 Et patrios mulcere nova dulcedine lucos.
 465 Tempestate illa Ausoniam rex Gallus opimam
 Vertebat bello et Ligurem ditione premebat,
 Parte alia Caesar ferro superabat et igni
 Euganeos placidumque Silim Carnumque rebellem:
 Et totum luctus Latium mœrorque tenebat.

MAGYARÁZÓ JEGYZETEK.

5. A syphilis Európában egyes elszórt esetekben már elébb is előfordult, de járvánnyá 1494—95 óta fejlődött, midőn VIII. Károly francia király olasz hadjárata alkalmából tetemes *nemzetközi* hadsereg gyűlt össze. Mint-hogy a baj ragadós természetét eleinte nem ismerték, a betegség a dobzódó, fegyelmetlen, egész nagy sereg szabad személytől kísért csapatokban bámulatos gyorsasággal elterjedt, megfertőztette Olaszországot s a háború végén Európa legnagyobb részét.

6. E bajt ez időben a legnagyobb tapasztalatú orvosok sem ismerték, az ókor, arabok iratai nem nyújtottak felvilágosítást; az elnevezésben egész bábéli zürzavar támadt, országokról, nemzetekről, szentekről (Jóbbbetegség, Fiacre kórság stb.), Venusről, egyes testrészekről (pudendagra, mentulagra) nevezték el; az apaságot minden nép a másokra akarta hárítani. Ma a tudomány 500-nál több nevét ismeri a syphilisnek; * a legtöbb nevét 1495—1520 közt gyártották. E névchaosznak Fracastoro vetett véget, tankölteményében syphilisnek nevezvén azt.**

* *Hacker H.; Thierfelder* : l. Schmidts Jahrb. 1850; de kivált *Ivan Bloch*: der Ursprung der Syphilis.

** Fracastoro e szó etymológiáját nem adja, hanem a III. énekben a syphilis regéjében elbeszéli, hogy Syphilus pásztor a napisten káromlásáért syphilissel sújtatott.

«Töle kapta nevét ez a csunya kórság

S syphilisnek hívja azt az egész ország.»

Leggyakrabban francia kórságnak nevezték (morbus gallicus, Gallus), a legtöbb magyar elnevezésnek is a francia eredet az alapja: franc, francú, francúz, francusság, francia betegség (Mikes), francia nyavalya, francia kórság, franciai var, dög francus, francusit (fertőztet: Pázmán). Bujadög, bujakór, bujamirigy, buja nyavalya, bujasenyv. Fenerühesség. Fertelmes nyavalya. Fiumei kórság. Mirigyos nyavalya. Rossz fekély, gonosz fekély (ulcus pessimum). Rossz seb, rossz betegség. Sklerjevo.*

Súly: gyűjtőneve: *a)* a scorbutnak, *b)* lupusnak, *c)* scrofulának, *d)* syphilisnek, *e)* vérbetegségnek (dyscrasia) mint pl. labes, lues általán, *f)* aranyérnek (folyó súly).

7., 8., 9. A syphilis ellen a *kénesőzést* (kenő kúrát) már a XV. század végén használták; Fracastoro e kúrát tankölteménye 2-ik énekében (s kötetlen értekezésében) ismerteti,** később az új világból áthozva a *guaiac* (francfa) főzet, a középkor Zittmann-kúrája lett divatos.

Swediaur a *σως* (disznó) és *φιλια* (szerelem) szókból (= amor porcinus) származtatja. Mások szerint e szó a *συν* (val, vel) és *φιλια* összetételéből ered, vagyis a szeretkezés járuléka.

* Lengyelül: francza, franca, francuzy, francya; csehül: francouzy; horvátul: francuz; tótul: franzuski; bosnyákul: franza, törökül: frengi illeti. (Nem tudom, honnan veszi Bloch a *léhakórt*?)

** Mások kénesővel minden sülyt kenetnek,
Csoda ereje van ennek a kenetnek.
 Eleven ezüsből kell ez irt csinálni,
 Myrrha s terpentinnel összetimporálni,
 Galbánt, medvehájat hozzá elegyíteni,
 Kénvirágot, sertézsírt hozzá vegyíteni.

33—40. «De míg ez új földeknek csodálatos fölfedezése örök dísz hozott a keresztyén köztársaságra : az az eddig ismeretlen nyavaly, mely a franciák által Olaszországban folytatott szomorú harcokban tűnt fel először s nevét is attól a nemzettől vette,* abból a világrészből, hol az mindennapos, hozatott át s oly erővel dühöngött, hogy Európa minden tartományában kegyetlenül pusztítva, a szegény halandóknak több ezreit elvivé, mígnem ugyanonnan biztosabb ellenszer (francfa) hozatván, általa szelidítettetett.» Istvánffy.

A syphilis eredetét már e baj megjelenésekor kutatták. Fracastoro ellene mond annak a nézetnek, mely mint a történetíró Istvánffy fent idézett soraiból látjuk, nálunk is el volt terjedve, hogy a syphilist a spanyolok Amerikából hozták Európába. E kérdés ma is vita tárgya. Præhistoricus sírokban, egyiptomi mumiákon csontsyphilist nem találtak, ókori írók műveiben még oly szédítő alapossággal se lehetett syphilist kimutatni, mint a német Rosenbaumé.** Ellenben való igaz, hogy a syphilis Haiti szigetén s Közép-Amerikában időtlen idők óta ismeretes s a syphilis regéje, melyet Fracastoro képzelete az amerikai népek őseinél előforduló eseményképen költött,

Ne restellā testedet bekenni egészen,

Így lehet segíteni e borzasztó vészen.

S ne véld, hogy ocsmányság testedet bekenni,

Undokabb a sülynél nem lehet már semmi.

Fracastoro.

Lásd a kenőkéra történetét hazánkfia néhai ilanori dr. *Sigmundtól* Wien. med. Presse 1871.

* «Per tristia bella Gallorum irrupit, nomenque a gente recepit» Fracastoro.

** Geschichte der Lustseuche im Alterthum.

Haiti és Közép-Amerika ősi indiánjai mythosában más alakban csakugyan előfordul.* Tehát Fracastoro az az állítása, hogy e betegség Új-Spanyolországban (Haiti) már *Columbus előtt* el volt terjedve, az új kutatások által bebizonyult. Ennélfogva épen nem erőltetett *Bloch Ivánnak* az az elmélete, hogy az egészséges spanyolokat Haiti «bujai» indiánnoi fertőztették meg s a bajt Európába Columbus hajós népe hozta. Columbus 1492 aug. 3-án indult el Palos szigetéről, decz. 6-án ért Haitiba (Espanôla), 1493 márc. 15-én tért vissza Palosba. Barcelonában 1493 májusában syphilis eseteit constatalták, innen azután Spanyolországszerte elterjedt. VIII. Károly seregében spanyol zsoldosok is voltak, a nápolyi őrségben szintén.

14. Camoenák : muzsák.

15. *Bembó Péter* (1470—1547) korának híres tudósa s költője, a tudományokat s művészeteket pártoló, tudós és nagy államférfi X. Leó pápa (1475—1521.) titkára, később biboros. Tankölteményét ennek ajánlotta Fracastoro.

25—30. Uránia, a kilenc görög múzsa egyike; a csillagászat istennője.

55. Ez állítás téves megfigyelésen alapszik. A betegség *magától* nem keletkezik, hanem vagy öröklés, vagy ragadvány és pedig rendszerint nemi érintkezés által, gyérebbe a nélkül (extragenitaliter): ártatlanok francúja (s. insontium). A járvány kezdetén gyakorlat híján sok atypicus ragadványt nem vettek észre; mindazáltal már a XV. század végén sok orvos határozott contagionista volt: *Villalobos* híres tankölteménye címe: «az átkozott ragadós pörsenések»; *Torella* arra kérte a pápát és csá-

* A syphilis regéjét l. e. füzet végén.

szárt: csukatnék be a prostitutiót s megszűnik a *syphilis*; Almenár, továbbá a hazánkban működő *Manardus János* stb. contagionisták. Legszabatosabb Fernel francia orvos meghatározása: «A francu az egész szervezet titkos, ragadós, göbök, foltok, fekélyek, nyilalások s fájdalmaiban nyilvánuló betegsége, melyet csakis tisztátalan érintkezés által szerezhetni, *ha felső hámtól fosztott helyet ér. Ép bőrön át nem hatol.*»

Ma már a kórokozó mikroba is ismeretes: ez a dugóhúzó alakú halvány göndör sörényszál (*spirochaeta pallida*).

Fracastoro is kötetlen nyelvű művében (a ragadványokról) *contagionista*, bár részben a miasmának is tért enged.

60—74. Ez állítások helytelenek. A betegség Európában legelőször Spanyolországban jelent meg (ezt állítja *Manardus János*, II. Ulászló udvari orvosa is) s a VIII. Károly francia király olasz hadjárata óta Európa többi országaiban és pedig Francia, Németországban, Svájcban, Lengyelországban 1495; Angliában, Németalföldön 1496; Oroszországban 1499; Islandban, a mint hírlik, 1753; Finnországban jó későn, Keletindiában 1505; Kelet-Ázsiában a portugallok s velenceiek révén, Éjszak-Afrikában 1520.

Az erősen fertőztetett Olaszországból aztán csakhamar átcsapott a baj hazánkba is. Nem csoda, hisz az érintkezés a két ország közt az Anjou-ház magyar uralma óta élénk volt. Nápoly birtokáért már régen, VIII. Károly francia királynak az Anjou-örökség címén indított emlékezetes nápolyi hadjárata előtt magyar királyok versengtek, Róbert Károly királyunk a nápolyi trónt Endre fia számára biztosította s e miatt Nagy Lajos a nyolcéves viszály alatt kétszer viselt háborút. E két nápolyi

hadjárat szintén regényes kaland volt ép úgy, mint a VIII. Károlyé; ez is egy borzasztó járvány — a *fekete halál* — idejére esett s minden reális eredmény nélkül végződött. Nápoly ismét meghódolt fegyvereinknek; Durazzói Károly (Kis Károly) Nagy Lajos segítségével 1381-ben elfoglalta. Mátyás pedig az Otrantó tájára betört törökök ellen Magyar Balázst s Nagy Jánost küldte hadsereggel Nápolyba.

A sűrű közlekedés Olaszországgal az Anjou-ház magyar uralma után se szűnt meg. Tudomány művészet s kereskedésben Itália vezetett s tanuló-íjúságunk s a nagyszámú olasz egyetem, nemkülönben papságunk s a szentszék, buzgó zarándokok és Róma közt élénk volt az érintkezés. Végre alapos a gyanú, hogy a betegség közvetítésében a *hungarának* már ekkor is szerepe volt. Soha annyi hetéra nem lakta Rómát, mint a XV. század végén s a XVI. század elején, s e 35,000 főnyi óriás nemzetközi háremben Delicado * spanyol író szerint magyarok is voltak. Mátyás, e valódi renaissance fejedelem alatt valóságos olasz világ volt Magyarországon, hiszen ismeretes, hogy a humanismus, az új Platonismus szülőhazáján kívül sehol se mutatott fel buzgóbb apostolokat, mint hazánkban, kivált az ide behívott olasz tudósok s művészekben. Az olasz befolyás még inkább gyarapodott, mióta aragóniai Beatrix, a nápolyi király leánya Mátyás felesége lett (1476.). A sokat idézett Manardus János, az új Platonismust megalapító Ficinus tanítványa, s Leonicenusé, ki orvosi leveleinek egy részét Magyarországból keltezi, szintén olasz származású volt.

* «La Lozana Andaluza.» Csak spanyol curtizán 14,000 volt Rómában.

Magyarországba 1495—96. jött a baj. Miechovius Mátyás I. Zsigmond lengyel király udvari orvosa szerint Krakóba Magyarországból 1495—96. érkező francus jövevények hozták a betegséget. Továbbá a velencei köztársaság hadseregében VIII. Károly francia király ellen a stradióták gyűjtő neve alatt albánok, dalmátok, görögök és horvátok harcoltak, kik e hadjárat alatt megfertőztetvén, a betegséget hazájukba hurcolták. Dr. Benedictus Sándor ez 1500 főnyi stradiótát sűrűn emlegeti. Summaripa, Cirillo Bernát, Sabellicus közlik, hogy Dalmátia és Slavónia (Schiavonia!) 1496-ban már erősen fertőzöttség volt. Egy bécsi tanár szerint 1506-ban egy felsőmagyarországi tót faluban egy bujakórosnak rendelt kénese készítmény elcserélése végzetes következménnyel járt. Kraus Bálint brassai orvos 1500-ban jelenti, hogy a syphilis (Gallus) Erdélyben grassál; az 1512-ben kiadott esztergomi misekönyvben pedig ez áll: «Uram! a Neked ajánlott szent ostyát kegyesen fogadd s a gonosz fekélyt (ulcus pessimum) a beteg Jób s minden szentek segítségével büntetéseid közül töröld ki!»

A syphilis ez adatok szerint csakhamar meglátogatta hazánkat s az itteni zavaros viszonyok miatt gyökeret is vert, de a tudós Henslernek az az állítása, mely szerint e betegség Magyarországon annyira el volt terjedve, hogy Ulászló Budáról a Vértesbe menekült előle, azok közé az irodalmi baklövések közé tartozik, melyekbe külföldi tudós azonnal bele esik, mihelyt Magyarországról van szó. Hensler Istvánffyra hivatkozik, de az *pestilentiát* említ s az elől nemcsak Ulászló, hanem orvosi tanácsra még egy Mátyás is elmenekült, hiszen pestis mottó volt:

*Három szó által kerülöd ki a dögleletes vészt:
Rögtön, messzire fuss s vissza soká ne jere!*

(Hæc tria tabificam tollunt Adverbia Pestem:
Mox, longe, tarde cede, recede, redi.)

Az azonban való igaz, hogy a syphilis a XVIII. század végén, de kivált a mult század elején hazánk dél; vidékén (Temes, Krassó stb. megyékben), a *granicsárok* közt, Erdélyben, kivált Zalathnán és környékén rendkívül elterjedt s rendkívüli intézkedéseket tett szükségessé. A budai orvosi egyetem tanácsára a nép orvosi vizsgálatnak vettetett alá, a betegek, még házas felek is, kórházba kényszerítették, több vidéken ideiglenes kórházak — szükségtől való kórházak — építtettek verbajosok számára, a papok pedig a szószéken az erkölcsös élet egészséges voltát s a parázñaság kártékony-ságát fejtegették.

A syphilis sok helyen mint népbetegség, *tájnyavalya* (endémia) mutatkozik vagy mutatkozott: Skótiában (*Sibbens*), Scandináviában (Radesyge), keleti Galiciában, Oroszország egyes kormányzóságáiban, Dalmátiában, a Balkánon stb. 1790-ben a buccari járás *Sklerjevó* falvában tűnt fel, majd az egész magyar tengerparton s környékén elterjedt s miatta koronként *népszemlét* rendeltek el, a házasulandókat a frigykötés előtt orvosiszorgálatra kötelezték. 1818-ban 3000 sklerjevósat mutattak ki s a *fiumei kórságot* (male di Breno) sok francia, olasz, osztrák és magyar * orvos tette tanulmánya tárgyává. E tájnyavalyát Glück, serajevói kórházi főorvos, a közönséges syphilissel szemben úgy jellemzi, hogy a sklerjevóban, a fertőztetés kivált evő, ivó, dohányzó stb. eszközök által

* *Dr. Poor Imre*: a Sklerjevó, mint magyar tengerparti betegség. Magyar orv. és termv. munk. 1870. — *Dr. Sigmund Károly*: Zeits. f. öst. Ärzte. 1855. stb.

s nem per coitum történik, hogy az enyhébb bőrbajok — foltok — ritkák, annál gyakoribbak a súlyos, göbös (papulás), göbös-genyitűszős (papulo-pustulosus) kórformák; nedvező papulák az egész testen, el vannak terjedve, jellemző a rekedtség, a hang érdessége, a csontbántalmak, a harmadfokúság (tertiarismus) korai jelentkezése még gyermekeknél is. Ellenben idegbántalom, öröklés gyér. E baj Bosznia és Hercegovinában — a régi Ráma-királyságban — még 30 év előtt is rendkívül el volt terjedve s a közös kormánynak a kultúra s közegészség minden barátja gratulálhat a fényes eredményekhez e baj korlátozásában. Jóкаи a sklerjevót «Egy játékos, aki nyer» című regénye *Margueritáról* szóló fejezetében tűzetesen és eleven színekkel rajzolja. Leírása ábránd és való, képzelet és verismus keveréke. Valótlan, hogy a *fumei nyavalyás* nappal nem, csak éjjel lát; újabb kori regényben is túlzás, hogy állatfejjel jár-ke; ellenben a *vérbajos csókja* veszedelmét igazán költői nyelven és híven ecseteli s jó lesz, ha mindazok, kiket illet, e szép sorokat emlékezetükbe vésik, «megszívlelik.» Mert nemcsak Szerajevóban, Budapesten is tetemes ama szerencsétlenek száma, kik a mai kor e szánalmas Jóbjainak szája, evő-, ivóeszközei stb. által kapták meg az ártatlanok vérbaját (s. insontium)* amint ezt egy későbbi füzetben, ott, hol a s. elleni hatósági s magán-védekezést tárgyaljuk, tűzetesen előadjuk. Külföldön a nemi bajokról külön büntető-törvény van; nálunk a büntető codexnek, a «vétkes gondatlanságból» eredő súlyos testi

* «A veszett kutya harap, a veszett (vérbajos) ember csókol s ez a csók néha átkozottabb, mint a kutya harapása.»
Jókai.

sértésről szóló fejezetét lehetne és kellene az ilyen vétkes Lázár-lovagokra alkalmazni. Az 1840-iki büntető törvény tervezete is hat hónapi börtönt szab olyanokra, kik bűnös gondatlanságból terjesztenek ragadós bajokat.

95. Pokol, belpokol, börpokol, poklosság, bél-, bőrpoklosság,* lepra Arabum, elephantiasis Græcorum, a görögök fehér kórsága (leuke), Aussatz, leprosy, Spedalskhed (norvégül).

«A baj legelőször az orron csekély feketés folttal kezdődik. A kemény, érdes, megvékonyodott bőr sok színt ölt, itt szederjes, ott fehérlő, feketés-vörhenyő, itt kemény, amott lágyabb, másutt érdes és pikkelyes, odább vastag s mintha tűz pörkölte volna. Az egész testet számtalan kemény elébb biborszín pustula borítja, mely idővel kifehélyesedik s genyedzik. A szomszéd tagok megduzzadnak, egyik összezsugorodik, másik kinyúlik, olyik orra kivajódik, szája mindkét oldalon a fül felé vonatik, szeme merevgömbölyű s a festett satyrokéhoz lesz hasonló (innen egyik neve satyriasis); a lábujjak megdagadnak s a láb az elefánt otromba lábaihoz lesz hasonló (elephantiasis).**

Fracastoro.

A belpoklosság a pestissel együtt az ó- és középkor réme, ma már Európában nagy kiterjedést nem nyerhet s itt inkább csak történeti nevezetességű betegség. Sokan

* «Pokol-poklosság: ad normam: rüh-rühesség, koszkosság» a m. nyelv szótára (Cucor-Fogarassy). Károlyi G. poklosságnak, Luther Aussatznak fordítja (Mózes III. 13.) Szenci Molnár Albert *pokolvarnak* nevezi.

** «A ragadványok s ragadós betegségekről.»

«A poklosságnak vagyon egy neme, mely *elefántkór*, Mert mint állat nincs tetemesb órjas elefántnál, Akkép mulja felül e kórság a nyavalyákat.»

Macer de vir. herb.

a leprát a syphilis atyjafiának, illetőleg a syphilis anyjának tartották. «Rondaság és poklosságból lett a franciai var, úgymond a szabadszájú Paracelsus, ép úgy, mint a ló és számból az öszvér.» A syphilist sok bajjal tévesztették össze, de egy tévedés sem tartotta magát oly soká s oly makacsul, mint az, hogy a bélpoklosság a syphilis édesanyja.* Már Leonicens, Fracastoro stb. alaposan megcáfolták e nézetet, mindazáltal *Manardus Jánostól*, Ulászló király udvari orvosától (1500) *Simon Sándorig*,** tehát 3 és fél századig vitatták a francu poklos eredetét. Manardus szerint egy előkelő spanyol curtizán, ki szerelmét 50 aranyával árulta, a syphilist egy *bélpoklos* lovastisztól kapta Spanyolországban. E beteg nő aztán 40-nél több ifjút *dögösített*. A poklosság sajátyszerű, faji, ragadós, de nem örökölhető, hosszan tartó, rendesen halálos végű betegség, mely a bőrön s nyálkás hártályakon sárga, vörös, sötétbarna foltokat, lapos, göbös, pikkelyező, vagy kifeléyesedő beszűrődéseket, túlérzékenységet, majd teljes érzéketlenséget okoz, (göbös, foltos, érzéketlen typus), gyakran egyes testrészek leválásával (csonkító pokol, l. mutilans). Oka a poklosság pálcikája: bacillus lepræ (Hansen). E bacillus a betegség terjesztője. Tehát a közép-kornak az a felfogása, hogy a lepra fertőztető*** s a betegek számára a városon kívül kell kórházakat építeni, helyes volt. Sőt nálunk arra is van

* Egy régi irónk szerint «a rüh a régi bélpoklosságnak valami fajzatja, a bélpoklosság minden egyéb rüh nemeinek szülőanyja.»

** Kritische Geschichte des Ursprungs der Syphilis, Tochter und wiederum Mutter des Aussatzes 1857!

*** «Nilvan vagion, hog' az lepra es az francu az illetesből elragad.» Félégyházi.

adat, hogy a leprában elhaltakat külön helyeken, *külön gödrökben* ásták el. Ez egyúttal a lepra első biztos történeti nyoma hazánkban: sz. László királyunk 1082-ben a veszprémi érsekség vizsgálatát elrendelvé, «Krystyeg» közelében a poklosok *temető gödrére* (puteus leprosorum) akadtak. A 13. században Európában 19,000 pokloskórház (leprosarium, maladrerie, Sondersiechhaus (dögös házak) állott fenn, bizonyosságául a baj elterjedt voltának.

A bajt esküdt szemlélők (*pokolnézők*) állapították meg; Hollandiában sok kápolnának volt — jól jövedelmező — kiváltsága ilyenek alkalmazására. A betegek elkülönítették s poklos-ispotályokban ápoltattak, sok község poklosa rozoga csőszkunyhóban tengette nyomorult életét. Már Mózes szigorú törvényt hozott az elkülönítésről (poklosság törvénye), a középkor még szigorúbban fogta azt, kivált Franciaországban: a poklosnak nyilvánított írásbeli bizonyítványt kapott, jelvényes fekete ruhát, fehér szalagos kalapot, kezébe fakelepet közeledése jelzésére s botot a kíváncsi tárgyak érintésére. Franciaországban a *pokol polgári halált jelentett*, a szegény poklosnak nyilvános helyen megjelenni, örökölni, vagyont szerezni nem volt szabad, e miatt gyakran lázadás tört ki, melyet vérbe fojtottak s halállal büntettek: ellenben koldulni s a könyörület alamizsnáit elfogadni több országban szabad volt: szent Erzsébet Holbein egyik képén belpoklosokat étet és itat (négy alakon tisztán kivehetni a poklosság torzításait.) * A leprának nem volt szabad nőszülni, a kórság házasságbontó oknak tekintetett. Jókai Mór Cantu Césár történetírónak

* «Ez jámbor asszony az kórokon. legjonkább az poklosokon igön könyörül vala.» Góry cod.

azt a közleményét, hogy a *leprások a világból kizárat-tak** remek költői elbeszélésben dolgozza fel (Bálványosvár II. k. 91.): egy magyar vitéz, II. Endre magyar király keresztes hadjáratát végigharcolván, belpoklossággal tér vissza s jutalma fejében *kiközösítettik*, ünnepies papi szertartással *holtta nyilvánítatik* s Erdély rengetegeinek legsötétebb zugába száműzetik, de egy pogány hős nagylelkűségéből a Sósmező gyógyító forrásaiban poklától megszabadul.

E betegségnek több ezeréves multja van, sokan a biblia «Zaarath»-jában a poklosságot látják. Európában kivált a keresztes háborúk óta terjedt el.

E visszataszító külsejű bajban** szenvedők ápolására külön rend: a *Lázárlovagok rendje* alakult, jeruzsálemi székhellyel. Hazánkban a kórházi betegápolás megalapítói a sz. István által behívott egyházi rendek voltak: a «Chronicum Hungarorum Posoniense» szerint a Xenodochium seti Lazari a XI. század elején Magyarországon poklosokat (?) ápol.

A leprások gyógyítását ez időben igézéstől, ráolvasástól, bűbajtól, meghiteltetéstől s rendkívüli események csodatevő hatásától várták. Mikor a sz. István sírját — 1083-ban szentté avattatván — megnyitották, belőle oly átható szag áramlott, hogy a mindenünnen összesereglett nyavalyások ettől meggyógyultak, a vakok visszanyerték

* A németben már a baj neve kifejezi ezt: *Aussatz*: kitétel (expositio).

** «Nincs olyan undok mocsárlakó hüvelvény, olyan fába szorult erdei manó, ki ábrázatját felcserélné vele.»

«A rettenetes arc, melyre az istenkép fölé egy pokolbeli mumust ragasztott a kórság».

Jócai : «Bálványosvár.»

szemük világát, belpoklosok bőre megtisztult.* IV. Béla király leánya, sz. Margit koporsójánál pedig világtalanok, nyavalyatörösök, elmebajosokon, csonka-bonkákon kívül belpoklosok is meggyógyultak.**

A poklosokról számos régi oklevelünk emlékezik meg: Poklosverem, Puklustelek, Puklus zygete stb.*** Bizonyos azonban, hogy sok helyen *ragadós, fekete föld* értendő a *poklos* név alatt, mint pl. az erdélyi kovásznai iszap (*pokolsár*). A bajnak egykori nagy elterjedése mellett tanuskodik a számos régi kifejezés: poklosít (fertőztet), poklosul stb.

A lepra földrészünkön ma már csak itt-ott honos: keleti Poroszország, Svéd-Norvégia, a Balkán stb. Schwimmer Magyarországból, Babes Romániából, Glück Boszniából közölt esetet. A leprát és pestist, a középkor e két istencsapását a civilisatio Európából kiirtotta és pedig a pestist teljesen, a leprát *csaknem* teljesen, ellenben kortársuk a syphilis ma is döbbenetes arányokban fordul elő. Igen, mert ez az ösztönök egyik leghatalmasabbikából táplálkozik.

96. A *szerecsen sömörög* ez alatt alkalmasint a Plinius-tól leírt *szakállsennypedéket* (mentagra) kell érteni, mely az arcon torzító forradásokat hagyott hátra.

* Linzbauer Xavér Ferenc: codex sanitario-medic. I. k.

** «Vala nemely zabo vacynak varosaban, kynek valo neue benedeok. Ez zabo eztendeyg auagy touab mukalkoduan poklossagban jgen nehezen» stb.

«Vala egy jobbagy kynek valo neve albert. Ez mikoron minden testeben megdagadozot volna és nylyvan beel poklosnak mondatneek.»

Régi m. nyelveml. Margit-leg. VIII. k. 153. 189.

*** L. Szamota-Zolnay okl. szótár.

101—103. Fracastoro itt és kötetlen nyelvű művében azt a nézetet vallja, hogy a syphilis nagy időközökben meg-megjelenik s majd végkép eltűnik. Ez állítás mind az ó, mind az utókorra nézve téves. A syphilis az ókorban nem fordult elő s fájdalom a jóslat után mintegy 400 év múlva sem tűnt el, ellenkezőleg Fernel szerint «az ember halhatatlan kísérője»

183—193. A fekete halál: tüdőpestis 1348—50.

«Borzongás, hideglelés, gyors erőhanyatlás. szívszorongás, hőség, szomj. szertelen főfájás, félre beszélés, hónalj-lágyékkelevények, a holttesten paticsok, csikos vérkiömlések (vibices) jellemezték az 1770—71-iki erdélyi járványt.

Chenot Ádám.

Testvérem, kedves testvérem! Jaj nekem! Mit szóljak? Hol kezdjem. hova forduljak? Mindenütt fájdalom, reszketés, mint Vergiliusnál Trójában «mindenfele gyász van, Borzasztó, remegés s száz képe a szörnyű halálnak.»

Bár sohase születtem, vagy már rég meghaltam volna! Ez év nemcsak barátainktól, hanem az egész világot megfosztotta népeitől. El fogja-e hinni az utókor, hogy volt idő, midőn az ég és föld égése nélkül, háború s látható elemi csapás nélkül a földnek nem e, vagy ama része, hanem csaknem az egész nagy világ lakosok nélkül maradt? Hiszen, mi, kik átéltük, alig hiszünk szemünknek. Ki látta, ki hallotta. ki olvasta, hogy kiürülnek a házak, néptelenek a városok, poshadók a rétek, holttestektől szoronganak a mezők s az egész világ egy borzasztó pusztaság?

Petrarca. (Epist. de reb. fam.)

A világnak három részén oly rettenetes döghalál uralkodott, hogy ilyen beteges ember a másikat csak leheté-
vel is megölte.

Pethő Gergely.

Minden utca és ház telve döghalottal,
 De hogy ellemessék, nincsen ember ottan.
 Máskor a holttestet hordták a mezőre,
 Most az élő ember futott oda tőle.

Szomszédnak a szomszéd bajához nincs köze,
 Hamvából kialudt a barátság tüze,
 Megszűnt a rokonság, nincs testvér, atyafi,
 Elhagyják az apát felnevelt magzati.

Édes anyja látván, hogy ajaka kékül,
 Sikoltva szaladt el beteg gyermekétül,
 De futósabb lőn a halál sárga lába,
 Elfogá s leverte az anyát futtába.

Arany János.

A pestis magas lázzal s leggyakrabban általános vér-fertőztetéssel járó ragadós betegség, melyet egy specificus kórokozó csira, egy parányi mikroba: a pestis bacillusa (Yersin) idéz elő. Az érverés e bajnál igen szapora, az *eleven erek* (artériák) el vannak ernyedve, csakhamar rendkívüli elesettség köszönt be (dögvészes arc: facies pestica). A súlyos esetek túlnyomó része s pedig már a 3—5 nap halállal végződik. Kórformái: 1. A mirigyes (gugás) pestis (mirigydaganat a comhajlásban, hónaljban, nyakon). A pestisméreg leggyakrabban a nyirok-mirigyekben, a nyirokrendszerben telepszik meg. innen neve: pestis bubonica. A guga a karcagi járványban (1739.) sokféle volt, «némelyik nagy, mint egy vese, némely hosszú, kemény, vörös, puha, szederjes, némely, mint egy fél tyúktojás, némely, mint egy makk, golyó-bis». (Kátay.)

2. Hólyagos, fekélyes pestis.

3. *Tüdőpestis, tüdőgyuladással*, csakhogy a beteg köpében* pestispálcikák milliói hemzsegek, *tüdővérzés-*

* Mért *köpet* és nem köp?

sel, tüdőfenével (gangræna): a középkor borzasztó *fekete halála*.

4. Bélpestis.

A kórokozó méreg a vérben, nyirokrendszerben, a pestishólyagban, vagy fekélyben, tüdőpestisnél a nyálban és köpben van, ezekből átvihető ép emberre, fogékony állatra, patkányra, egérre. A fertő a bőr valamely kis sérülésén (karcolás, bolhacsipés) át jut a nedvkeringésbe, tüdőpestisnél belehelés által. Hajókon, házakban patkányok által terjedhet.

Megnyugvásunkra szolgál, hogy e borzasztó baj *ma már Európában járvánnyá nem fejlődhetik*. Ma egy európai orvos se tanácsolja betegének a futást, mint középkori kartársaink (l. fentebb).^{*} Jövője van a *védő és gyógyító oltásnak*. Ellenben a pestis története az emberség több ezredéves kalváriáját tárja fel.

A pestis Egyiptomban, Lydiában, Syriában már a mi időszámításunk előtt előfordult. Nagyobb kiterjedése Európában a 6-ik század közepére esik s Justiniánus korabeli pestisnek hivatik. Azóta számtalan pestisjárvány látogatta Európát s egész a 18-ik század közepéig a legöldöklőbb népbetegség volt. A mult század járványai: 1813 (Máltán, Bukarestben, Brassóban), 1814 (Bosznia-ban), 1820 (Mallorkán), 1829—30 (az orosz-török háborúban mindkét hadakozó fél seregében), 1877 (Astrachánban, Oroszország), 1899 (a Földközi-tenger partvidékein s Portugalliában egyes esetek). Valamennyi pestis járvány közt legborzasztóbb volt az 1348—50-ki: *a fekete halál*. Európát a 14. században iszonyú elemi csapások:

^{*} Pápai Páriz szerint a pestis elől a németnek szabad futnia, a magyarnak nem, mert a német a futásban is rendet tart.

áradások, aszály, éhínség, földrengés, tűzhányók kitörései stb. látogatták. Villongás, versengés uralkodott a nagyok és kicsinyek, papok és világiak közt; a pápa kiátkozza a császárt, az ellencsászárok véres csatákban mérkőznek, útonálló lovagok teszik bátortalanná a közlekedést, a nemesség a városok növekedő hatalma ellen sorakozik, ezek a bitorló urak ellen szövetkeznek. Valois (VI.) Fülöp francia, III. Eduárd angol király véres csatákat vívnak, a fekete halál mind a győző, mind a legyőzött hadseregét csaknem egy szálig kiirtja. Lengyel és moszkovita verekszik, a pogány hitre áttért eszthek Litvániát sivataggá változtatják. Olaszországot pártütés dúlja, nagy Lajosunk Nápoly és Siciliában villogtatja boszúálló kardját, 1350-ben bevette Nápolyt. Az emberek a járványt Isten haragjának tekintvén, elvesztették a józan higgadtságot, bátorságot, a lelki egészség ez alapját, az erkölcsi támasztékot. (Häser.) A lelki izgalmat még inkább fokozta a zsidók tömeges üldözése, kínzása, gyilkolása, kiket azzal vádoltak, hogy megmérgezik a kutakat s ők a betegség okai; de kivált izgatták a lelkeket a *flagellánsok*,* önostorzók csoportjai, kik félmeztelenül, testüket korbáccsal verdesve, énekelve, jártak városról-városra a pestist akadály nélkül terjesztve. Végre elősegítette a járványok gyors terjedését az akkori, önvédelemparancsolta, szűk térre szorított, várszerű, egészségtelen építkezés.

Az 1348—50-ki pestisjárvány hír szerint Krimből indult ki, Európában 25 millió embert ragadott el (az akkor 105 milliónyi lakosság egy negyedét).

* E felekezet nálunk is járt (l. Thuróci, Katonánál, de kivált Fesslernél I. k. 3. r. 973. l.).

Pestises évek hazánkban :

1015., 1193., 1224., 1270., 1305., 1311., 1317., 1342., 1348—50. (A fekete halál), 1371—82., 1410., 1435., 1441., 1444., 1456. (Hunyadi János halála), 1479., 1480. (Mátyás is menekül előle), 1495. (II. Ulászló bujdosása), 1508., 1509., 1511. (kivált Budán), 1529., 1541—42., 1552., 1553., 1554., 1562., 1571., 1575—78., 1585., 1586., 1613., 1620. (Bethlen seregében), 1621., 1622., 1624., 1625—26., 1628., 1632., 1633., 1644., 1645., 1654., 1665., 1678—79., 1690—92., 1709—1713. Embervesztesség Magyarországon : 300,000. Rákócynak 5 tábornoka halt meg benne, Bercsényi szerint *nem a német volt a hadverő, hanem a pestis*. 1719., 1732., 1737—39., 1755., 1770., 1795—96., 1813. (Brassó.)

Az osztrák kormány először 1521-ben tett közzé pestis elleni rendszabályokat. Hazánkban az első ily intézkedést gr. Kolonits Lipót biboros és győri püspök 1692-ben tette. A magyar kir. udvari kancellária első ily rendszabálya 1709-ben kelt. 1726-ban már a m. kir. helytartó tanács intézkedett; ennek kebeléből egészségügyi tanács alakíttatott, élén a primással, vagy a kúria elnökével, az ország birájával. Az 1739. rendelet főbb pontjai:

Pestist csak dögvészessel érintkező kap. Ragadványlepte helyek elkülönítendők. Dögvészesnek az orvosságot s táplálékot az ablakon át óvatosan kell benyújtani. Dögvészes holttestet nem kell felöltöztetni, hanem oltatlan mésszel behintve külön temetőbe temetni. Pestissel érintkezőknek (pap, orvos, sírásó) egészségessel érintkezni nem szabad. Veszteglés ideje: 21—40 nap.*

* Vesztegházak voltak: Borsán (Mármaros), Eszéken, Zimonyban, Bródban, Tömös, Ojtoz, Mehádián stb.

A pestis elleni védekezés legkiválóbb orvosvezetői nálunk *Chenot Ádám* Erdély főorvosa és *Schraud Ferenc* pesti egyetemi tanár voltak, kik kitűnő megfigyeléseikkel lényegesen hozzá járultak az eszmék tisztázásához. Előbbi az erdélyi, utóbbi a szerémi járványt fojtotta el.*

208—216. Fracastoro a szövegmagyarázók szerint itt pontosi *Jovianusra* (1426—1503.) céloz, ki ily című csillagászati művéről volt híres: «Uránia, vagy a csillagokról».

261—279. Való igaz, hogy ez időben nemcsak sok emberi, hanem állati járvány és növénybetegség uralkodott.

295—299. A francia kórság csakugyan az ember specificus betegsége. A legutóbbi időkig azt hitték, hogy állatra át sem oltható; de néhány éve sikerült azt a *majmokra* (s néhány házi állatra) átoltani. A majomsyphilis révén máris számos vitás kérdést lehetett tisztázni s ettől várják a syphilisméreg olyatén szelidítését, hogy az mint a himlőnyirok óvóvaccinaképen legyen alkalmazható.

316—320. A lappangás időszaka *négy hóig is eltartott*. Ez téves megfigyelésen alapszik. Itt az első és második fokú jelenségek közötti idő (a második lappangás) értendő: az az idő, mely a fertőztetés és második időszak tünetényei közt eltelik s ez csakugyan 6—12 hét.

* Műveik: «Chenot Ádám»: tractatus de peste 1755. Hinterlassene Schriften etc. Bécs 1798, *Historia pestis Transylvaniae* 1770—71, kiadta szerző halála után *Schraud Ferenc*. *Schraud Ferenc*: historia pestis Szirmiensis 1796, Ugyanez németül is.

322. A syphilis rövid leírása s jellemzése.

Tompa ernyedtségnek ólomsúlya nyomja,
Hétkőznapi robotját szárnyaszegve vonja,
Kelletlen, nagy lomhán cipeli a testét,
Nyüögőzi egy fásult, fáradt elesettség.
Játszi elevenség szemét nem vidítja,
Halvány arcát bánat felhője borítja.

Fracastoro.

A nemi bajokat szabad szemmel nem látható parányi szervezetek idézik elő a *mikrónok** birodalmából, melyekhez képest a gyermek mesevilág törpéi óriások; e parányi mikróbák keserítik meg a fiatalság élvezeteit. A lágy fekélyt, a kemény fekélyt ily csöppség idézi elő. *Ép, sértetlen bőr gátló akadály* mindkettőre nézve, csakis hámjafosztott helyen bírnak áthatolni. Egy kis, jelentéktelen, sekély berepedés, feldörzsölés, lehámlás, horzsolás, felületes anyagvesztés a fertőztetés kapuja.

Ha csak lágy fekély volna a világon, ez bár heves, lobos, néha nyugtalanító, kínos, fájdalmas jelenségekkel jár, az emberiségre nem volna nagy csapás. Ez tisztán helybeli betegség, *vérfertőztetés nélkül*, okozója a parányi ($1\frac{1}{2}$ — $2\ \mu$ (ezredmilliméter) láncforma pálcika, mely ha a kerek, mintegy lyukasztóvassal ütött, párosan vagy többed magával járó, egyenetlen, kimaródott, puha alapú, erősen tapadó, szürkésfehér, szalonnás lepedékkel bevont, alávájt, fogazott, csipkézett szélű, könnyen vérző, szaporán genyedző, renyhe, lassan gyógyuló, gyakran dobtól — mirigyszökés — kísért fekélyeket előidézte, eljátszotta szerepét, legfeljebb egy kis szépséghibát —

* A mikron = 0.001, a milliméter ezredrésze (μ).

forradást — hagyván a maga helyén s a fiatal ember tapasztalatai tárházában egy kis parázs nyári zivatar emlékezetét.

Ellenben a syphilis lassú lefolyású, hosszan (évekig) tartó, fertőztetés által származó, évekig fertőztető betegség, melyet a dugóhuzóforma, *halvány, göndör sörényszál*, a parányi *spirochæta pallida* okoz. A ragadvány leginkább a nemi részekben át jut a szervezetbe, de behatolhat máshol is (extragenitaliter): a lehámlott emlőn, szájon stb. át, tisztátalan érintés, csók, fertőztetett evő-, ivó-eszközök által. Bármely helyről jusson a mérge a testbe, a vérbaj ugyanaz. A vérsavó, úgy látszik, nem fertőztet, a ragadvány az apró vérgolyócskákban, a vérsejtekben van. A fertő a véráramba jutván, a test minden szövetébe, minden zugába beviszi a syphilis a mérgező anyagot, egyetlen szervünk sincs oltalmazva ellene. Ezért neve: alkati syphilis. Syphilis-mérgről szokás beszélni; valóban mérge az, még pedig intenzívebb hatású a legerősebb ásványi s növényi mérgekénél; egy tűhegnyinél kisebb hámhórszolásban mily parányi mennyiség kerülhet a szervezetbe s ez elegendő egy felnőtt ember 5—6 liter vérének s összes nedveinek megfertőztetésére! A syphilis ellen védő anyagot (nyirkot) óhajtván előállítani, az emberről vett mérget majmokra oltották át s ez átoltott ragadvány mérgező hatása nem csökkent 42 majmon való átszűrődés (passage) után sem! Nemcsak a középkor, hanem a múlt század orvosai is azt hitték, hogy a syphilis gyakran helybeli sértés s elsőfokú bántalom nélkül is mutatkozik (syphilis d'emblée); azonban ezek mind rosszul megfigyelt esetek: nem vették észre első nyilvánulását. A baj ugyanis gyakran alattomosan, jelentéktelen tünetekkel kezdődik,

úgy hogy a kevésbbé figyelmes beteg csak a másodfokú tünetekből veszi észre, mily veszedelemben forog. A kis repedés, karcolás, horzsolás, mellyel kezdődik, szépen bebőrözik, de a harmadik héten belül egyszerre minden előző jelenség nélkül lapos vagy gömbölyded *keményedés* tapintható, tojásdad, néha egyenetlen, de mindig éles határral, különböző keménységgel s nagysággal. A keménység a pergamenpapír és a porcogó keménysége közt változik, leggyakrabban fülkagyló tapintatú. Majd a felső szövetek szétesése, kimaródása, kifelékélyesedése következik s lencse, bab, diónyi, kemény, lapos vagy gömbölyded daganat lesz látható, egyenes vagy kivájt, lakkszerű felszínnel, kevés híg, húsléforma váladékkal. Ez az úgynevezett *elsőfokú bántalom*, mely néha sankerhez hasonló fekélyformában kezdődik. Harmadik kezdő alakja a syphilisnek a *sömör* (herpes): 2—3 milliméter átmérőjű, kerekded, sötétvörös, vérző, kezdetben kevésbé kemény sömör. Negyedik alakja: a kerek vagy ellipticus, élesen határolt, 3—5 milliméter átmérőjű, vörös színű, feszes, rugalmas tapintatú beszűrődés (göcs, papula). Közepén a felső hám rendesen hiányzik, kevés híg, beszáradozó félben levő váladékkal vagy varral. A papula, mint általában a syphilis-termékek, alá van vetve a visszafejlődésnek: kimaródik, kifelékélyesedik. A széles condylomák ilyen, gyakran nedvező s kifelékélyesedő papulák. A syphilis-okozta elváltozások két — könnyű és súlyos — formában mutatkoznak. A könnyűk egyszerű izgalmi folyamatok, túltengések, túltényészetek; a súlyos kóralak, a gumma, sarjadzó szövet, erős hajlandósággal a szétesésre. Van rostos, velős, kocsonyás, sajtos gumma.

Ami a syphilis időszakait illeti, az elsőfokú bánt-

talom a fertőztetéstől 10—21. napra mutatkozik (első lappangás); a másodfokú tünetemények a fertőztetéstől 6—12 hét múlva (második lappangás). Ez időszakot a bőrkiütések s szájbántalmak jellemzik. E rezesbarna, főttsonka színű (color tristis) kiütések a legváltozatosabb alakban kalejdoscópszerűn mutatkoznak, majd mint egyszerű vértorlódások, vérbeszűrődések (roseola, rózsás kiütés), majd mint göcsök (s. papulosa; egyik alakja: a corona Veneris), vagy genyütűzők (s. pustulosa: francus himlő, fakadék, genybúb). Ez időszak 2—3 évig tart s egy francia író szerint *kivált másokra veszedelmes*. A bőrkiütések, szájbántalmak jönnek-mennek, elmulnak, meg recidiválnak. Már az első fokú bántalom idején tapinthatni a beteg testrészen a sebből kiinduló olvasószzerű duzzadt kemény zsinórokat, a betegségnek leginkább 4-ik hetében a szomszéd mirigyek is megdagadnak, a 7—8. hét között már az egész test mirigyessé válik: az összes kitapintható mirigyek beszűrődve. A fertőztetéssel tehát a test nedveinek általános elváltozása kezdődik, ennek első nyilvánulása a keményedés s ha a testben elég mérgező anyag fejlődött, mutatkoznak a másodfokú jelenségek; a vér és szövetnedvek a mételeyező anyag hordozói; a keményedés az első állomás a fertőztetés útján, második a test általános mirigyessé tétele. A harmadik időszak a gummáké, melyek minden szervben előfordulhatnak. A syphilis Proteus módjára egyik embernek egy, másikkal más részét s más és más alakban támadja meg, a kisebb ellenállású helyeket (locus minoris resistentiæ) szereti felkeresni s a mai zaklatott életű nemzedék idegrendszerének valóságos hóhérja. De ez még nem minden. 1. A férj tévesen gyógyítottnak nyilvánított bajával a sperma útján megfertőzteti ártat-

lan feleségét (s. insontium ; 19—20%). * 2. A szülők megfertőztetik gyermekeiket (öröklött syphilis) (koraszülések, gyermekhalálozások). 3. Csenevész, satnya, skrofulás, angolkóros gyermekek születnek, mert «a rossz, mit ember tesz, túléli őt, a jó gyakorta sirba száll vele» s mintha valóra válna, hogy «az Úr megbünteti az apák bűneit a fiakban *harmad- és negyediziglen*». A syphilis, bár még mindig fölöttébb súlyos betegség, ma sokkal enyhébb alakban folyik le, mint Fracastoro idejében. Azóta 16 nemzedék vérén szűrődtek át mérgező anyagai, akkor szűz volt még a talaj Európában, a bőrbajoknak rendkívül súlyos esetei, roppant hús- s csonttruncsolások stb. közöltetnek s minden író *irtóztató fájdalomsságról* ** értesít. Fernel a kínokat egyenesen a jellemző tünetek közé sorozza; az orvosok akkor vagy épen nem, vagy sokkal felületesebben ismerték a bajt és sebészek, felcserek, kuruzslókra bízta, a nyegleség orgiákat ült, a kéneseivel gyakran többet ártottak, mint használtak, végre sok más betegséget (lupust, rákot, kórházi fenét gangræna nosocomialis) irtak le francu név alatt; de úgy látszik, ma a bujakóros idegbaj gyakoribb.

És most térjünk át Fracastoróra. A syphilis — nem hiába hívják vérbajnak — a vérben nevezetes változásokat idéz elő. A vér, ez «egészen különös folyadék», amint tudjuk, savóból s milliárd parányi golyóból, piros és fehér vérsejtből áll. Az éltető gázt, az oxigént szállító piros vérsejtek a syphilisben tetemesen megfogynak

* *Fournier*: A tisztességes nők syphilise.

** «A baj keserve oly irtóztató:

Nem festheti se rajz, se toll, se szó.»

(80—90%), szembeszökő kivált a vérsejt-fehérje (hæmoglobin) csökkenése (70%). Ez erőtlenséget s idegrenyheséget okoz. Ez állapotot szerzőnk a 322. stb. sorokban költői szépségekben gazdag nyelven, mindazáltal természetűséggel, az életből ellesett vonásokkal, a poesis és verismo társulásával oly mesteri módon rajzolja meg, hogy ily kórképet csakis orvosköltő adhat. Sok betegen a kórokozó göndör sörényszál beözönlése után kedvtelenség, kelletlenség, bágyadtság, lehangoltság, szárnyaszegettség, szellemi s testi törődöttség, gyors kifáradás, petyhüdtség, atónia, közömbösség, fásultság, komorság, életundor, ételundor, ideges étvágytalanság, zavart álmok, majd álmatlanság, színtelenség, szűkvérűség mutatkozik. E remek lefrással a nemzetközi irodadalomban csakis a spanyol Villalobos 38-ik stanzáját mérhetni össze:

«Ha a tagon a bőrnek pattanását,
 Vagy *kis, kemény*, fájdalmatlan sebet
 Szederjeset, a fejnek nyilalását
 S a vállak zsibbadását észleled,
 Ha elveszítvén üdítő alvását,
 A kórt éjjel fájdalmak meglepék,
 Ha bánat üli arcának vonását
 S ajkát, szemét kék gyűrűk környezék,
 Homály borítja szeme pillantását,
 Munkát utál: *sütyjelnek* ez elég!»

344—351. Fracastoro e sorokban alkalmasint a kórformákra gondolt, melyeket ma göbös (papulás), kifekélyesedő, nedvező papulák, (plaques) fakadék (impetigo) genyebűb (ekthyma) stb. név alatt ismerünk. Ellenben az enyhébb, foltos bőrbajokat (roseola, erythema) sem itt, se prózájában nem említi.

352—354. E sorok alatt a csontok s csonthártyák

francús megbetegedései értendők, melyeket már más régi írók (Torella, Almenar, Vígo stb.) említenek. Falloppia (1564.) már tüzetesen leírja a csontok francús daganatait.

356. Toroksyphilis s *talán* gégesyphilis, melyet először Channing (1823.) írt le ; kórboncolástani ismertetését először Rokitánsky adta. Klinikai felismerése a gégetükör alkalmazásától, névszerint Türek bécsi és Czermák János volt pesti tanár úttörő működésétől (1858.) datálódik.

378—408. A szegény olasz ifjú, kinek esetét megindulás nélkül nem olvashatni, genyztűszős-kérges (syph. pustulo-crustacea) francia kórságban szenvedett s rossz természetű francúnak (s. maligna) lett áldozata. Ma célszerű orvoslás s magatartás mellett ily tragicus vég elő nem fordulhat, de a Fracastoro idejéből számos szerző jelent hasonló eseteket.

388. Eridanus = Pó.

418—464. *Olaszország gyásza* : a költemény legszebb része, melynek minden sorát az Olaszország sorsán kétségbeesett költő honfi bánata sugalta. Az elemi csapásoktól sujtott, pártokra szakadt, külső ellenségektől szorongatott Olaszország történetének gyászos másfél évtizede van itt rhapsodicus tömörséggel, szívhez szóló elégiával s páthosszal előadva. A Táró, Abdua, Eritheus stb. folyója megannyi véres s jobbadán vesztett csata emlékét idézi fel, mintha csak Eötvösünket hallanók :

«Buda, Mohács, Nándornál elfutó,
Tán honom könnye vagy te nagy folyó?»

E korszak fontosabb eseményei : VIII. Károly francia király nápolyi hadjárata (1494—95.), mely ugyan a véres furnovói csatában (1495 jul. 7.) a franciák kudar

cával végződött, de Károly utóda XII. Lajos kath. Ferdinánddal szövetkezve, Milánót, Génúát, Nápolyt meghódította (1501—1502) a génuai lázadást vérbe fojtotta (1507) (ez eseményekre céloz a 460—61. verssor); a cambrai-i liga, melyet Spanyol, Franciaország, II. Gyula pápa, a ferrarai herceg s a mantuai örgróf *Velence ellen* kötöttek s *melybe Ulászló magyar királyt is mindkét részről ugyancsak be akarták vonni* (1508), az agnadeli ütközet az Adda partján (1509), a *szent liga* (1512) *Velence*, a spanyol Ferdinánd, VIII. Károly angol király, Svédország és Gyula pápa közt a franciák ellen (ravennai, novarrai stb. csaták), mely harcokból *Velence* végre diadalmasan került ki.

440. Benacus = Gardató.

445. *Marcus Antonius*.

«S mintha gyászt nem látott volna még ez öltő:
Marcus Anton meghalt: a nagy orvos s költő.»

Raphael, Michel-Angelo stb. testi s lelki barátja Leonardo da Vincivel a *képes ábrázoló bonczolástan* megalapítója (1473—1506.), verónai fi (apja a bonczolástan oktatója volt Páduában). Meghalt 1506 a Fracastorótól először leírt *szeplős hagymázban* (typhus petechialis). Fracastoro barátja halálát e sorokon kívül: «in obitu M. Antonii» című szép elégiában gyászolja (l. összes verseit).

456. Catullus (Cajus Valerius) Mommsen szerint a legnagyobb római költő Veróna közelében született Kr. előtt 86.

462—463. Célzás I. Miksa német császár és címzetes magyar király *Velence* elleni hadjáratára (1509). Ugyanő 1495-ben az olaszok szövetségében harcolt a VIII. Károly

alatt Olaszországba betört franciák ellen. E fegyvertényt örökíti meg e

pangermán feljajdulás

a syphilisjárvány idejéből. Irta Brant Sebestyén, a Narrenschiff híres szerzője 1496. (döcögős, rossz latin distichonokban).*

(Kivonat.)

Súlyosnek Chiron, se pedig testvére Machaon,

E híres orvosi pár nem bira hozni segílyt.

Gyógyszert próbáltak, kentek-fentek kinesővel

S zsák s tömlőbe dugák a nyavalyás beteget.

A gyógyszer, hidd el nékem, legtöbbnyire ártott

S a test még érdesb lőn, ha a geny kiürült.

Hosszú idő hoza csak gyógyulást s égi segítség

És gyakor érvágás s Mithridates kenete.

Elsorvasztja sokak testét hosszú tizenegy hó

S régi egészségük helyre nem áll sohase.

Sok látott leprát, mások láttak vala dögvészt,

Esd sok: válná meg mentül előbb a halál!

Szúr, mar, sūt, lüktet, feszül a tályogba rekedt geny

S viszketeges francos teste megüszkösödik.

A mennyek kegyeit kérjük buzgón könyörögve

Templomi oltárnál szálljon az égbe imánk:

Hösi királyunkat, Germánia jó, szelid atyját

Hogy vegye szárnya alá védve a menyei szüz.

A francos, nyavalyás olaszok közt harcol a felség,

E bajtól épen hadd vigye fegyvereit.

* Eulogium Sebastiani Brant de Scorra pestilentiali, sive Mala de Franzos ad Johannem Capinon (Reuchlin). Lásd az egész költeményt C. H. *Fuchsnál*: die ältesten Schriftsteller über die Lustseuche in Deutschland 1843.

A császár kardját, a szent császári jogarral.
 Minden tiszteletet érdemel a kegyes Úr!
Krisztus hivei mind hódolván öneki, lássák:
Isten választott nemzete a teuton!
 Jó lesz ám olaszok, jó szívvel látni királyunk.
 Másképp bőszülten összetör az Titeket!
 Germán ősi erény, eleven, dobogó teuton szív
Kincseket és gyeplőt máshova jutni ne hagyj!
Jól esik a tudatnak, hogy főnk a világ fejedelme,
 Akitül országok külhoni népe remeg!
 Ilyen nagy lélek Miksánk, a hős, a vitézlő,
 A harcban villám s béke apostola ő!
Inkább színe előtt hódolván térdre borulok,
Semhogy külhoni trónt kelljen uralni nekem!

A syphilis regéje.

Volt egy arany ország, hívták Ophyrének,*
 Alcithust uralta a fejedelmének,
 Ennek a királynak gyönyörű gulyáját,
 Ezer hószin ökrét s ezerfő juhnyáját
 Egy pásztor: Syphilus őrizte egykoron,
 Erről a pásztorról szól mostan a dalom.

★

Kánikula volt ép, pokoli a hőség,
 Ebesillag tüzétől elsül a mezőség,
 Erdőn árnyat nem lel a pásztor, a barom,
 Nem fű egy parányi enyhítő fuvalom.
 Megszánta tikkadó nyájait Syphilus
 S mert vérét forralja az izzó Sirius,

* Ophyr, Ophyre = Haiti (Uj Spanyolország) költői neve.

Vakmerő szemekkel nézett a Nap felé
És ilyen káromló szavakkal illeté :
«Mindenek apjának mért hívunk Téged, Sól?
Oltárán mért áld a szegény, együgyü pór?
Levágott göböllyel mért hódolunk Néked
S tiszteljük tömjénnel a Te Istenséged,
Hogyha ügyet sem vetsz a szegény bojtárra,
Szomjazó juhnyájra, királyi gulyára?
Tán kaján irigység tüzei szivedet,
Látva itt ezernyi hószín göbolyómet
S ezer fehér birkám, mig a mint tudjátok,
Csak egy a kosotok és egy a bikátok?
Esztelenül tenném, ha nem inkább annak
Áldoznék, ki nagyobb: Alcithus uramnak!
E tenger, ez ország, e nép mind az övé,
Nagyobb a hatalma mint a Napistené.
Ha ő parancsolja, két hűvös fuvalom,
Felfrissül az ember, erdő, mező, barom.
Ekkép szólt Syphilus s a hegytetőn legott
Alcithus királynak szent oltárt állított.
Földmíves, pásztornép szint ezt cselekedte.
Oltárán mindenki tömjénét égette,
Áldozatbaromnak az oltárra tölték
A kifolyott vérét, jóhát meg elkölték.
Ophyr Úra abban nagy örömét leli,
Hogy a nép őt és nem Phœbust isteneli.
Meg is parancsolja bosszú terhe alatt:
Rajta kívül másat imádni nem szabad.
A föld nem Istené, uralkodjék egén
Nálánál nagyobb úr nincs a föld kerekén!
Ki mindent beragyog és lát mindeneket,
Sól atya boszúsan szemléli ezeket

S még kegyetlenebb lön most a sugárzása
 És még gyilkosabb lön tüze ragyogása.
 Kiaszott a földség, a tenger kiszáradt,
 Lobogott a lég, hol a Nap tüze áradt.
 S most a földön támadt ismeretlen járvány
 S a kinek kezétől lön az első bálvány
 S ki először emelt oltárt királyának,
 A baj legelőször Syphiluson támadt.
 Undok túr, var fedí az egész tetemét,
 Kínok marják, álm kerüli a szemét.
 Róla kapta nevét ez a csúnya kórság
 S syphilisnek hívja azt az egész ország.

Fracastoro. Syph. III. én

A syphilisköltészet könyvészete (dióhéjban).

Fracastoro, Villalobos s Brant Sebestyénen kívül:

Summaripa György: Enarratio satyrica. 1496. —
Ulsenius Tivadar: Vaticinium. 1496. — *Reitter Conrád:*
 könyörgő vers szűz Máriához. 1508. Missa de beato Job.
 Bécs. 1509. — *Haselbergk János:* a talján tarjag. 1533. —
Ayala Gábor: de lue venerea: népszerű orvosi epigram-
 máiban: *Granvellanus biboroshoz.* 1562. *Maire Jean*
de, Dorchesino, Bizardus Péter, Bino, Plinius Bazilius,
Chioccus, Lalli, Pona, Plutacrius, Gruner Keresztély,
Lacombe, Barthélemy (francia specialista), *Stiasny* (bécsi
 orvos 1851—55), *Speranza, Gamberini* stb. stb. költe-
 ményei. *Gyöngyösi* Cupidójában a kicsapongástól óva int.

MÁSODIK ÉNEK.

Most már e fejezet tárgyalja, minő legyen ily nagy
Vészben a betegek kúrája, meg élete módja,
Mily korban mi való, melyik szaknak mi felel meg
S orvosi megfigyelés mi csodását birt kideríteni.

5 A baj kezdetekor meddő kísérletezés folyt
A nagy ijedségben, de utóbb a hosszú gyakorlat
S balsorstól sarkalt figyelem mégis diadalt ült,
Megzabolázta a vészt, embert gyógyíta az ember
És győztes fővel nézett a fényes egekbe.

10 Isteni sugallat kúránk bizonyára vezette
S úttalan ösvényünk a sorstól nyerte világát.
Mert bár zordon idő s rossz csillag jára fölöttünk,
Isteni gondviselés s a nyájas menny kegye mégse
Voltak e vész idején tőlünk megvonva egészen.

15 Gyászos háborukat, szörnyű kórt kelle megérnünk.
Házi isteneink nélkül a pusztá tanyákat,
Égő városokat, feldult országokat, eldölt
Templomokat, kirabolt oltárt megbecstelenítve,
Gátat tört folyamat, mely elborította vetésünk,

20 Úszó lankákat, tajtékzó víz közepette,
Árborította mezőt, ember s állattetemekkel
És a földet bős éhinség látogatá meg.
Ám ugyane korszak-nem birták tenni elődink —
A roppant ocean birodalmát összehajózta.

LIBER SECUNDUS.

Nunc age, quae vitae ratio quae cura adhibenda
Perniciem adversus tantam, quid tempore quoque
Conveniat, nostri quae pars est altera coepti
Expediam et miranda hominum comperta docebo.

5 Quippe nova quum re attoniti multa irrita primum
Tentassent, tamen angustis solertia maior

In rebus crescensque usu experientia longo
Evicere, datumque homini protendere longe
Auxilia et certis pestem compescere vinclis,

10 Victorem et sese claras attollere in auras.

Credo equidem et quaedam nobis divinitus esse
Inventa, ignaros fatis ducentibus ipsis.

Nam, quamquam fera tempestas et iniqua fuerunt
Sidera, non tamen omnino praesentia Divum

15 Abfuit a nobis placidi et clementia coeli.

Si morbum insolitum si dura et tristia bella
Vidimus et sparsos dominorum caede Penates,
Oppidaque, incensasque urbes subversaue regna
Et templa et raptis temerata altaria sacris,

20 Flumina deiectas si perrumpentia ripas

Evertere sata et mediis nemora eruta in undis
Et pecora et domini correptaue rura natarunt,
Obseditque inimica ipsas penuria terras :

Haec eadem tamen, haec aetas (quod fata negarunt

OSZK

